

IV. ERDÉLY A HABSBURGOK ALATT

37. LEOPOLD CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY HITLEVELE

Még névszerint fennállott az 1691-i rendelkezések alapján Erdély fejedelemsége, midőn a császár hadseregeinek annyi és akkora győzelmei után, a hatalom lényegéről, a katonai erőről és az adózás feltételeiről le kellett mondania. Mi – mondja a császár – legfőbb királyi tisztünk alapján kiváló szeretettel viseltünk Erdély iránt, amely már századok óta királyi birodalmunkhoz tartozik. Elfogadták a hűségesküt és ehhez mindvégig hívek is fognak maradni. De mivel a fejedelem még nem nagykorú, helyesebbnek tartják őt (II. Apafit) kiváló tanácsosok által neveltetni, hogy elérve nagykorúságát, a haza javára szolgálhasson. „Időközben pedig, amíg függőben vannak Erdély rendei, biztosítjuk a hű rendeket és karokat mindenkorra, utódaikra nézve is, az alább következő pontok betartásáról, amit királyi eskünkkel is megerősítünk.“*

*„Az erdélyi nagyurak“ – mondja a leopoldi diplomáról Kemény Zsigmond – „azt az alapszerződést, amely hazájok sorsa fölött határozott, nem tekintették másnak, mint a fejedelmi conditiók legújabb, de a viszonyok miatt kisimított,

A hitlevél a következő pontokat tartalmazza:

1. Ami a befogadott vallások, templomok, iskolák, parochiák ügyét illeti, abban semminő változás nem mehet végbe, mégis olymódon, hogy a katolikusok a többi vallás sérelme nélkül a kolozsvári templomot, szintúgy azt a kisebbet, most elhagyottat, újjáépítsék, továbbá a katolikusok mindenütt, ha kevesen vannak és idegenek, magánosan, ha nagyobb számmal vannak, nyilvánosan gyakorolhatják vallásukat úgy, mint a többi Erdélyben befogadott vallások, főképp ha bármely helyen ők a számosabbak.

2. Megerősítjük a hű rendeknek a régi magyar királyok által adott adományokat, iskolákat, egyházakat, iskolákat úgy Erdélyben, mint a Részekben, Székelyföldön és Debrecenben, úgyhogy senki általunk e javak birtokában ne zavartassék.

3. A hazának törvényeit, úgy az Approbátákat, mint a Compilátákat, Verböczy Tripartitumát (kivéve mégis II. András pontját, amelyet az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltöröltek), a szász nemzet municipális jogát mindenkorra sértetlennek nyilvánítjuk. De mivel a rendek úgy vallás ügyében, mint saját kiváltságaikban nem értenek egyet, a katolikusok pedig úgy az első, mint a második pontban magukat bántottaknak vélik, továbbá a szászok régi kiváltságaikban és

megcsiszolt és meggyöngített kiadásának. Erdély az új viszonyok közt egy hagyományos, egy másfélszázad óta kipróbált politikai szabályait akarta követni, amelyeknek csak alkalmaztatniok kell, hogy ismét hasonló eredményt idézzenek elő.“
De a fejlődés alaposan kimutatta a várakozások hiábavalóságát.

azok szokásjoguk szerint a harmadik cikkelyben óvatosabbnak igyekeznek mutatkozni, ebben a három cikkelyben barátságos megegyezéssel és egyetértéssel igyekezzenek mindent elsimítani császári-királyi jóváhagyásunkkal. Ha azonban ez nem sikerülne, a felek meghallgatásával, erdélyi tanácsosaink meghallgatásával végre a Mi császári-királyi feladatunk lesz megállapítani, mi igaz és méltányos.

4. A szokásos jogot kell a kormányzatban a belső tanácsosoknál, az országgyűlésen, az ítélő mestereknél, a szavazás rendjében és szabadságában betartani (kivéve, ha súlyos esetekben a királyhoz kell fordulni). Minden esetben az igen hű rendek őszinte tanuságával kell eljárni, hogy a kamarai bizottságokban, vagy más módon sem nemest, sem polgárt ne nyomjanak el.

5. Minden politikai, jogi vagy gazdasági, ügyekre vonatkozó hivatalokban csakis született erdélyieket, magyarokat, székelyeket, szászokat alkalmazunk, minden vallásra való tekintet nélkül, ha azok Nekünk megfelelnek.

6. Az akár magszakadás, akár hűtlenség miatt a királyi kincstárra szállt javakkal érdemes bennszületett erdélyieket, magyarokat, székelyeket, szászokat, valláskülönbségre való tekintet nélkül, óhajtjuk kitüntetni. Azokat a magánbirtokokat, amelyeket ellenségtől foglaltunk vissza, régi gazdáiknak vagy utódjaiknak tiszta királyi jóakaratunkból fogjuk visszaadni.

7. Főtisztviselőnket, akit régi időkben vajdának neveztek, vagy helyettesét, belföldi nemesek és főemberek soraiból fogjuk választani, akár ka-

tolikus, akár nem. Ugyanez áll az erdélyi vezérről, a főkancellárról és az eddig is megszokott méltóságokról.

8. Legkegyesebben hozzájárulunk, hogy a kormányzói, az erdélyi sereg parancsnoksági, a kancellári, a belső titkos tanácsosi és az ítélőmesteri jelöltek, ha ezek a hivatalok, betöltendők lennének, Nálunk megerősítés végett bemutatassanak. Hogy minél békésebb maradjon a különböző nemzetek állapota, elvetendők a veszélyes cselszövések és előretörésvések és ez a legjobb módja a közjó előmozdításának.

9. A közjónak gyarapodását kegyesen előmozdítandónak véljük, ha a tizenkettős titkos tanácsban hárman lennének katolikusok és a királyi táblán szintén három katolikus és a többi más felekezetekből való. A belső tanácsban vegyen részt a törvény értelmében a szász királybíró a szász nemzetből, az ítélőmesterek közül pedig egy legyen katolikus, de a mostani mind maradjon meg hivatalában.

10. Az évenként közügyeket tárgyalandó és a királyi előterjesztésekhez szükséges, az igazságügyhöz tartozandó oktavális ülésekre hirdetendő idő megállapítását a kormányzónak és a titkos tanácsnak eljárására bízuk, fenntartván Magunknak mindezen ügyekben a királyi megerősítést.

11. Főigazgatónknak megadjuk azt a tekintélyt és kiváltságot, hogy éppúgy kötelezve egyházi, mint világi ügyekre, megfelelő fizetést biztosítunk a kincstárból neki, valamint az egyes belső tanácsosoknak és táblai bírácoknak. Ha pedig a közhaszon és az országban lakó különböző népek

nyugalma ebben változást ajánlana, szabad legyen másnak is kijelölése, utólagos kegyelmes határozatunk alapján.

12. Meg leszünk elégedve (ha Isten megengedi a béke közeledését) ötvenezer arany adóval, háború idején pedig 400.000 rajnai forinttal, beszámítva az eleséget és takarmányt is, a felosztást és behajtást a hű endekre és tisztviselőkre bízva, hogy azt minden pártosság nélkül igazságosan intézzék el. Ami azonban a haza védelmére szükséges, az az egész nép könnyítésével a királyi és fiskális javakból, a szász tizedből és bányákból a megyékben, a többi jövedelemből fog előteremtetni.

13. Nálunk nem szokott adókat nem hozunk be; az adót és a harmincadot nem súlyosbítjuk.

14. A székelyek igen harcias népét felmentjük minden adó alól akár télen, akár nyáron, melyeket a felkelés terhével bírnak és mindezek alól úgy most, mint későbbre is, fel vannak mentve. Viszont a hon védelmére saját költségükön kötelesek hadakozni, de közjük nem sorozandók a parasztok és jobbágyok.

15. Mint a fejedelmek korában, mindenben megengedjük a szabad kereskedést, kegyesen akarva, hogy e pontban a nemesek kiváltsága és szabadsága fenntartassék.

16. Az eddig szokásos tizedet, amelyet meg szoktak váltani, a földesuraknak engedjük, a fiscus árendájának fenntartásával.

17. Nagy és szükségtelen őrségekkel, amelyeket részben belföldi katonasággal látunk el, nem

fogjuk terhelni a tartományt. Mégis főparancsnokul németet helyezünk oda, aki kölcsönösen érintkezve a kormányzóval és az erdélyi katonaság generálisaival, ne avatkozzék be a kormányzásban illetékes ügyekbe.

18. A szász nemzet és általában az egész közép nép fejről vegyük le a megszokott, de sok visszaéléssel járó forspontot és beszállásolást. Legkegyelmesebben ajánljuk és rendeljük, hogy udvarunk által kellően értesülve az államtanács útján, vendéglőket állítsanak, amelyekben méltányos áron lehessen ételt, italt kapni a földesuraknál és a városokban.

Mi tehát legkegyesebb királyi feladatunkat teljesítendő, bízva Isten jóságába, aki minket a török Minotaurus labirintusából kiváltott, miután minden cikkelyt és pontot átvizsgáltunk, úgy hiszünk, hogy mindent megtettünk minden rend és lakós javára, amely az egész keresztyénség fel-emelésére vezet. Ezért minden részében és fejezetében jóváhagyjuk és mindenkorra törvényesnek elismerjük. Királyi szavunkkal ígérjük, hogy Mi és felséges Házunk soha el nem tűnhető hűséggel ezt fenntartjuk és mindenki által fenntartatjuk, mindig készen arra, hogy ezt a mi igen hű nemzetünket jótéteményekkel elhalmozzuk.

Kelt Bécs városában, december 4-én, Krisztus után 1691-ben. országiásunk 32. évében.

Leopold.

Gróf Strattmann

Ő cs. kir. felsége parancsára
Werdenburg István András.

Nem szabad soha elfeledni, hogy Erdélyt mindig rebellisnek tartották Bécsben, épp ezért kell a hadsereg főparancsnokának németnek lennie (17. pont) és a legcsekélyebb ügyekben is a király mondja ki a döntő szót.

38. CARAFFA ÉS KOLLONICS

Buda visszafoglalása után Caraffa „mészárszéke“ elhárított minden akadályt. Nemcsak a török vérezte el az óriás harcban, hanem a magyarban sem volt ellenálló erő. Leopold már egészen úrnak érezte magát. Egyenesen kimondja, hogy joga volna mint hódított országgal elbánni Magyarországgal, de törvényesen kész eljárni. Három feltételt köt ki: a Habsburgok férfiága örökös jogának, elismerését, az aranybulla záradékának el-törlését és a királyi hitlevél megváltoztatását oly feltételekkel, melyeket már I. Ferdinánd 1527-ben aláírt.

Mindenki vetekedett kezét csókolni a császárnak, Esterházy Pál nádor nemsokára a birodalmi hercegi címet nyerte és ezért tulajdon méltóságáról is megfeledezett. A legmagyarabb még Széchenyi György primás volt. Midőn a rendek nála tisztelegtek, feltűnt neki, hogy mily kevesen vannak és többnyire fiatalok. Hozzátette: „Ha az öreg, becsületes embereket lefejezik, csak fiatalokat küldhetnek. De mi azért előadjuk, minő jogszegés történt az országon és megkérdezzük, ki parancsolta“. Ez Caraffának szólt.

A Felvidék büszke nemessége és jómódú, művelt polgársága az amnesztia ellenére sem tagadhatta meg, hogy a legyőzöttel, a dicső Zrínyi Ilnával ért egyet. Ezt az érzelmet Caraffa Antal gróf felségsértésnek, összeeküvésnek ítélte, holott legfőljebb rokonszenvről lehetett szó. Könnyű volt a kegyetlen, pénzsóvár tábornoknak kárpád által bebizonyítani a vádakat. Először a kassai protestánsok ellen léptek fel és egyszerűen lefoglalták a főtemplomot. Eperjesen véstörvényszéket állítottak fel, de úgy, hogy a tábornok magyar törvény szerint járjon el és feladásoknak ne adjon hitelt. E helyett Caraffa egymásután magához idéztette a kiváló férfiakat, különösen a gazdagokat és művelteket és mindig talált alapot a halálbüntetésre. Veszthely készült Caraffa ablakai alatt és zöldbe öltözött hóhérok sorban végezték ki az áldozatokat. A holttesteket felnégyelték és a főutcákra helyezték. A többi városban, Pozsonyban is így jártak el. A vértábla egy éven át volt felállítva és áldozatokban sohasem volt hiány. Egyszerre két nagy célt akartak elérni: eleget tenni a vérszomjnak és kincsszomjnak és a protestánsokat is lesújtani. Nem volt magyar, a nádort sem véve ki, aki ellen ne emelték volna az árulás vádját. Végre a német protestánsok és a magyar urak sűrű panaszára visszahívták ezt a vérebet, de ő továbbra is kegyében maradt az udvarnak.

Az ifjú király megkoronázásakor összehívták az országgyűlést és kimondták a Habsburg-ház örökösödését. Megdőlt nemsokára a kurucok utolsó bástyája is. „Egy Munkács várába szorult

a szabadság.“ Absolon Dániel, Thököly nevelője bírta megadásra az őrséget. Caraffa megtartotta az egyességet, a kincseket összeíratta és Zrínyi Ilona két gyermekét, Ferencet és Juliannát bán-tatlanul vitette Bécsbe, hol felügyelet alatt tartot-ták őket. Caraffa pedig Fogarason fogadta az or-szág hódolatát.

Vérlázító, amit akkor a német katonaság Erdélyben és magyar földön művelt. Buda elfoglalása, az ország visszaszerzése nemhogy enyhülést hozott volna, hanem még elmérgesítette a nyílt sebeket. Nem valami dacos kuruc, hanem az egykorú Johann Nicolaus Flämitzer, General-Auditor-Lieutenant, igen jó német, írja erről a következőket: „Való tény, hogy a német katonaság annyira ment, hogy a magyaroknak előbb ökreiket, aztán földjeiket, végre gyermekeiket kellett eladni. Sokan eladják gyermekeiket a töröknek és a pénz a német katonának jut. Nem is kell kérdezni, miért gyűlöli annyira a magyar a német katonát, mert hódolt helyeken többet szenvedtek tőle, mint a töröktől. Maguk a főparancsnokok a legnagyobb kihágásokat engedték meg maguknak, úgyhogy hadi népüket nemcsak büntetlenség által, hanem rossz példájukkal is rontják“.

Német durvaságra, török zsarolásra volt szükség, hogy ez a szerencsétlen nemzet ismét egygyé váljék. Alig lehet kétség, hogy az a paraszt, akit urai oly kegyetlenséggel választották el a nemzet testétől, még az ördöggel is szövetkezik saját vérbeli zsarnokai ellen. Hanem a közös nyomorúság egymás megbecsülésére oktatta a nemest és pórt egyaránt.

De amikor a nemességet megosztja a felekezetek viszálya és ellenállóképessége meggyengül, az így támadt rést a paraszt tölti be. Ha a török kalapács össze kezdte kalapálni a széthúzó elemeket, a német elnyomás keltette gyűlölet belsőleg is összeolvasztotta a magyarságnak minden megmaradt részét.

Az önkényuralomnak a felekezeti viszály volt melegágya, az bomlasztotta annyira ketté a magyart, hogy komoly ellenállásra már nem volt ereje. Caraffa vérengzése és a szoldateszka dúlása mellékes az ellenreformáció másfélszázad óta tartó következetes munkájához képest. Az igazi király nem Leopold, hanem Kollonics, „a vörös katona“, akiről Rákóczi Ferenc joggal írta, hogy előbb katolikussá, aztán németté, végre koldussá akarja tenni Magyarországot. Megmaradt ebből a korból az a mondás: „Ha soká akarsz élni, ne légy se vitéz, se gazdag, se eszes“.

Minden dinasztiaiban természetes törekvés az uralomnak örökössé tétele és hatalmának növelése. Hisz csak a düledező római szent birodalomban és az anarchiához közeledő Lengyelországban volt választó királyság. Minden más országban önkényivé vált az uralom, még Angliában is azzá akarták avatni az isteni jogra hivatkozó Stuartok. Csakhogy nálunk ez az összpontosítás nem az ország érdekét szolgálta, hanem ellenkezőleg, a magyar állam megsemmisítését és a nemzet alávetését.

Ki volt tűzve a cél: felhasználni az állami és földesúri hatalmat a protestánsok ellen. A kir. városokban az udvar arra törekedett, hogy az

összes hivatalok katolikus kézre kerüljenek. Számba se jött, méltók-e a tisztségre, de tudták, hogy a politikai hatalom és a pénz nagy csábító. A megyékben is arra kellett törekedni az immár tisztán katolikus főispánoknak, hogy lehetőleg csak katolikusok jussanak be a tisztikarba. Ha mégsem lehetett mellőzni a protestánst, legalább azon voltak, hogy a leggyöngébbet válasszák meg. A parasztoktól egyszerűen elkobozták a templomokat és az ellenkezőket katonai hatalommal kényszerítették a katolikus egyházba lépésre. Az újonnan visszanyert területen eltiltják a protestáns vallás gyakorlását.

Koldussá is kellett tenni Magyarországot. Erdélyre, amely a töröknek csak 40.000 tallérral adózott, egymillió tallérnyi sarcot róttak ki, pedig önként hódolt be. Debrecen városát 1686-ban félmillió forintnyi sarccal nyomorította meg Caraffa. A visszaszerzett területeket magának foglalta le a császári kamara és külön bizottságot rendelt a birtokosok jogcímének megvizsgálására. (Neo-acquistica commissio.) Csak a volt papi javakat volt szabad ingyen átengedni. A többi birtokosnak, még ha ki is bírta mutatni okleveles jogát, nagy sarcot kellett fizetnie, hogy birtokba léphessen. Protestáns ritkán nyert ott elégtételt. Közmondásossá vált a bizottság igazságtalansága.

Ha Magyarország régi területében egyesül, művelődik és népesedik, még mindig veszélyes. Ezért Kollonics a *divide et impera* elvet alkalmazta; ezt még száz évvel később Kaunitz is megtette. Figyelmeztetik a régi Nagy-Horvátországra, amely régibb a magyarnál. Erdélyt a magyar ko-

rona jogán foglalták el, de külön kormányt rendeztek be, amely kapcsolat nélkül a magyarral, egyenesen Béctől függő. Ide telepítik Bácskába, Bánságba a menekült rácokat, kivonva őket a megye hatósága alól. A katolikus horvát, az óhitű szerb, az erdélyi szász luteránus, mind alkalmas arra, hogy Bécs vezetése alatt sakkban tartsa a magyart. Délre negyvenezer rác család vándorol be, még sokkal több sváb népesíti Buda és Pest környékét, többnyire kiszolgált és rokkant katonák. Telepíteni oda csak németet szabad, de nem is értékesebb népet hoztak ide, hanem szegény, de katolikus kapásokat. Midőn a Franciaországból kiűzött hugenottákat vitték Angliába, Poroszországba, vitték nagy ügyességüket és műveltségüket, itt a kormány mindenkit befogadott – csak katolikus legyen. Nem volt kizárva a telepítésből a magyar sem, de csak hároméves adómentességet élvezett, a német meg ötöt.

A magyar bíróság nem megbízható, német bírakat kell tehát kinevezni. Voltak történetírók, akik azt állították, hogy Kollonics kultúrát akart volna teremteni. Ennek semmi jele. nincs. Az sem igaz, hogy a paraszton akartak volna segíteni; sőt az sohasem volt kitéve nagyobb elnyomásnak, mint e korszakban, úgyhogy ehhez képest még a török uralom is boldognak tetszett. Hogy akartak volna igazságot, hol minden jogától megfosztanak egy nagy felekezetet, akkor még a magyarság felét. Kollonics, a Rákóczi-árvák gyámja, óriás uradalmakból üzte ki a prédikátorokat.

Esterházy kész volt mindenre, Kollonics pedig, mint a legtöbb főpap, oly bőven adományo-

zott a jezsuitáknak, hogy, mint akkor mondták, több kollégiumuk volt, mint vármegye. De azért a magyar katolikus papságban is élt a nemzeti érzés. Midőn Leopold 1696-ban Bécsbe gyűjti az országnagyokat, hogy új adókat vessenek ki, mind hallgattak, csak Széchenyi Pál kalocsai érsek mert felszólalni a császár előtt és reá is bírta őt a vésszes terv elejtésére. Hanem már 1698-ban kirót-ták az évi négymilliónyi adót, amelynek egyhar-madát a nemesség fizeti. Egy évvel később már jövedelmi adót róttak ki a nemesre éspedig minden 16 forintra egyet. Az istennek tetsző egyenlő-ség alapján az egytelkes nemest úgy adóztatták meg, mint a jobbágyot, azon is annyit követeltek, mint a sokkal jobbmódú osztrákon, akit meg nem zsarolt a katona: 25 pengőt minden porta után. Hogy pedig ez a szegény, kifosztott ország egy-harmaddal járuljon a birodalom terheihez, be-hozták újra a fogyasztási adót (accise) is. A pénz-ügyi nyomorúság nem szorítkozott Ausztriára. Savoyai Eugen kijelenti: „Ha az egész monarchia végkép düledezne és 50.000 forinttal, vagy még kevesebbel lehetne rajta segíteni, nem tarthatnók fenn. Sok a katona és még több a koldus. Sokan majd meghalnak éhen. Csak egyetlen raktárunk van. Senki sem fizet és általános a nyomorúság.“

Még Esterházy nádor is megsokallta az ország-nak ily kemény iga alá hajtását. Kimondta a csá-szár előtt, hogy vajjon megmaradhat-e őfelsége királynak, ő meg nádornak? Gondoskodtak azon-ban arról, hogy ki ne törjön az elégedetlenség. A francia háború előtt állottak; osztozni kellett a legnagyobb örökségen: a spanyol birodalmon.

A francia háborúhoz szüksége volt a császárnak katonákra; hadakozzék a magyar, ha ehhez van kedve és máris toborzani kezdték erőszakkal a vitézeket. Miután a magyart már rabbá tették, még az a jussa sem maradt, hogy hazájáért ont-hassa véréit.

A velencei követ már 1696-ban megírta, hogy mielőbb általános felkelésre kell számítani, ha megfelelő vezető akad.

39. RÁKÓCZI FERENC FELKELÉSE

A magyar, elsősorban a paraszt, megszokta már életét vallásáért, hazájáért kockára tenni. A köznép ruházata éppúgy régi, udvari divatból eredt, mint dala az urak énekéből. Így a nemesi társadalmak legnagyobb erkölcsi ideálja, a becsület is, közkincsévé emelkedett az egész magyar pórosztálynak.

Egyik alapérzése, hogy Béctől semmi jó nem várható:

Ne higj magyar a németnek,
Akárhogy is hitegetnek.

A másik az elszánt akarat a hazáért, mint legnagyobb kincsért mindent feláldozni.

Kiontom véremet apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.

Ha valaha volt jogosultsága forradalomnak, úgy bizonyára Magyarországon volt, Kollonics

uralma korában. Pedig Kollonics is magyarnak született. Thököly hadainak egyes roncsai összeverődtek, elégedetlen paraszttal erősödtek és bízva az akkor betörő szultán seregében, nyílt harcba állottak. A felkelések megszokott vidékét választották, Tokaj Ferenc vezetése alatt Sárospatakot és Tokajt elfoglalták. Bár a nemesség csak úgy szenvedett, mint a paraszt és a szoldateszka senki személyét sem kímélte, mégis belátta, hogy most lehetetlen a küzdelem. Azt elfojtották és a zentai nagy csata, Eugén nagy győzelme, végét vetette a reménynek.

Ekkor lép Rákóczi Ferenc a nyilvánosság elé. Anyja, Zrínyi Ilona nevelte és Munkács várának ostroma és árulás által történt bevétel volt a fiúnak első nagy eseménye, mikor

Egy Munkács várába szorult a szabadság.

Zrínyi Ilona férjéhez, Thökölyhöz ment Ázsiába, hogy megossa vele a száműzetést és az árvák Kollonics gyámsága alá kerültek. Ferencet Prágában, majd Neuhausban nevelték a jezsuiták. Szigorúan vallásos volt és maradt mind haláláig, szívesen tanult és főképp a haditudomány érdekelte. Megtanulta az önmagán való uralmat és el bírta rejteni legbelsőbb érzelmeit is. Elhitették vele, hogy mostohaatyja, Thököly, „kígyó“, aki életére tör, de magyar érzését, bár eltagadta, ki nem irthatták. Anyját többé nem láthatta. A klastromi nevelés után Kollonics azt remélhette, hogy a Rákócziak utolsó férfisarja klastromban fogja befejezni életét. Ezzel két célt lehetett elérni: az óriás uradalmaknak a kincstárba vagy a jezsuiták

kezére jutása és a magyar ellenzék természetes fejtől való megfosztása. Hanem Rákóczi sógorának, Aspremont grófnak befolyása, alatt, meghiúsította az önző gyámnak terveit. Testileg, lelkileg szép, egészséges ifjúvá fejlődött, aki ügyesen el bírta altatni az udvarnak mindig éber gyanúját. Majdnem elfeledte a magyar szót és, úgy állítják, erélyesen kifejezte, hogy mennyire idegen nemzetéhez. Megjelent az udvarnál és a császár őt jóakaróan fogadta, még azt is megengedte, hogy Olaszországba utazzék.

Az akkori Velence Párizs szerepét játszotta és mint Flórenc és Róma, a bujaság székhelye, de az nem tett kárt jellemében, csak ízlését fejlesztette. Alighogy hazaért, 18 éves korában Sarolta Amália, hessen-rheinfelsi hercegnőt vette nőül és így atyafiságba jutott Szent Erzsébet ivadékaival. A császár nagykorúnak nyilvánította és ő, mint Sáros megye főispánja, jószágainak és családi boldogságának élhetett.

Midőn kitört a tokaji felkelés, amelyben jobbagyai is résztvettek, Bécsbe menekült előle, sőt felajánlotta a császárnak magyar birtokait osztrák jószágok fejében. Leopold azonban kijelentette, hogy nagyobb hasznát veheti, ha magyar földön marad. Csak az bántotta, hogy nem adták meg neki a hercegi címet – abban a korban pedig szörnyen uralkodott a címkórság – akárcsak napjainkban.

Hazatérve Sárosba, sűrűbben érintkezett a magyar urakkal, különösen gróf Bercsényi Miklós ungi főispánnal, aki annyira kitüntette magát Buda ostrománál, hogy ezredesi rangot nyert és

Szeged vidéke véghelyeinek kapitánya lett, hanem a német katonaság dűlása neki sem lehetett ingyere. Ebben aztán egy nézetten volt Rákóczival és más honfiakkal is. Hagyományos volt az összeköttetés, elődjei példáján Franciaországgal és érintkezést keresett és talált XIV. Lajossal. Levélvivőnek egy Longueval nevű kapitány jelentkezett, aki megyéjében szolgált és megnyerte Rákóczi bizalmát. Ezt azonban Linzben elfogták és elvették tőle Rákóczi levelét. Rákóczi úgy vélekedett, hogy a kapitány a jezsuiták embere és hogy ő volt a feladó, ami kitűnt abból, hogy donációt is, kapott. Több magyar urat elfogtak, Bercsényi Lengyelországba szökött. Természetesnek találták a Zrínyi–Nádasdy főbenjáró pernek ismétlését és alig látszott lehetőnek a halálos büntetés alól való menekülése, noha még III. Vilmos angol király, a császár szövetségese is közbenjárt érte. Nejének azonban sikerült Lehmann porosz kapitányt megnyerni, akire őrzését bízták. Lehmannt felnégyelték, de Rákóczinak sikerült titkon Lengyelországba távoznia (1701 november 7-én).

A nagy spanyol örökösödési háború megindult és a magyar menekültek számíthattak francia oltalomra. Lengyel földön bujdosott Rákóczi két éven át, míg 1703-ban felkelésre nem szólította fel nemzetét. Akkorra már táborba szállott a sokat szenvedett parasztság, de Károlyi Sándor könnyen szétverte a gyakorlatlan kisnemességet, és a falvak népét és Bécsbe vitte az elfoglalt Rákóczi-zászlókat.

Saját szava szerint a családján és a népen elkövetett sérelmek vitték őt a nagy feladat el-

vállalására. Nagyon hozzájárult ehhez, hogy a háború első éveiben a francia volt túlsúlyban (1703), akihez a bajor választó is csatlakozott; Magyarországon emiatt alig táboroz katonaság. Körülbelül négyszáz emberrel átlép a határon, egyenesen Munkácsnak, amelyhez nagy emlék köti. Jobbágyai hozzátódnak, de egy ezred elég volt Munkács védelmére és a parasztság szétverésére. Szerencsére nem üldözik és tábora egyre gyarapodik. Most már hozzácsatlakoznak a vidéki nemesek is, Károlyi Sándorral, akinek érdemeit nem méltatták kellően Bécsben. Egyénisége nemzeti háborúvá emeli a parasztlázadást; majd a harcias hajdúk és kunok is fegyverkeznek.

Új fényben újul meg a kurucvilág, csak a várak maradnak a császár kezében és egyszerre az övé az egész ország, pedig ahhoz tartozott már a török hódoltság területe is. Károlyi kurucái már az év végén Bécsig száguldanak és meglepik Laxenburg állatkertjét is. A kamara által elnyomott városok, de különösen azok, amelyek a katolizálástól annyit szenvedtek, lelkesen karolják fel a hazafias ügyet. A pénzről XIV. Lajos gondoskodott, évi segítségért 1,200.000 frankot fizetett. Eleinte pap éppen nem volt rábírható, hogy a forradalomhoz álljon, de nemsokára Telekessi egri püspök nagy buzgalommal szolgálta a nemzeti ügyet.

Rákóczi fellépése békealkura hajlítja az udvart. Természetes közbenjárók a tengeri hatalmak, amelyek rokonszenve a protestáns szabad magyar iránt nem lehetett kétséges és amelyek érdeke is követeli, hogy Magyarország békének örvendjen,

máskülönben a császár nem fordíthatja fegyverét XIV. Lajos ellen. Közbenjárásra ajánlkozott Széchenyi Pál érsek is, akinek hazafiságában a kuruc sem kételkedhetett. Csakhogy a megegyezéshez bizalom is kellett volna, az pedig a magyarnál egészen veszendőbe ment. Így jött létre a nevezetes és nagyfontosságú nyilatkozat, amely a nemzet sebeit az egész világ előtt feltárja. Ez a nyilatkozat 1703-ból való, de már 1704-ben írja naplójában Ráday Pál, „hogy anno 1704, az említett fejedelem Intimus Secretiusságra maga mellé vevén: írtam a Manifestumot“. Rádaynak a fogalmazását Rákóczi javította, Bercsényi pedig Nagyszombatban kinyomatta. A fejedelem a felkelés kezdetétől óhajtotta keltezni ezt a kéziratot, amely ország-világ előtt igazolja a támadást. Az 1704-ben megindult béketárgyalás végett szükségesnek mutatkozott a vádirat terjesztése, amely itthon lelkesítette a honfiakat és külföldön is érdeklődést keltett a magyar ügy iránt. Angliában és Hollandiában úgy politikai szempontból, mint rokonszenvből is szívesen olvasták. A „*Recrudescunt inclytae Gentis Hungariae vulnera*“ inkább tudományos értekezés, mint közjogi, de alapos politikai irat, s nagy politikai és hazafias súlya nem vonható kétségbe. „Értünk, Istenbe helyezett horgonnyal küzd a levegő is“, mondja. A főpapok és főurak nagy része, néhány megye kivételével egyesült is az alkományjogok kivívására. A felkelésre, nézve nagy szerencse volt. hogy a fejedelem személyisége előtt valamennyien meghajlottak; szerencse az is, hogy a felekezeti erőket nem vethetett. A nemzetiségek: szlovákok,

rutének, románok is a mozgalomhoz csatlakoztak, éppen csak a horvátok küzdöttek a vitéz Pálffy János bán alatt. Rákóczi a szerbeket is megnyerni óhajtotta, még Péter cár befolyását is igénybe vette, de ők hívei maradtak a császárnak.

Erdélybe is behatolt a felkelés és Rákóczit meg is választották fejedelemnek, de az egész ország soha nem hódolt neki. Rabutin generális őrségei megszállták a szász városokat és a velük tartó labancok segítségével az ostrommal is dacoltak. Katonái még a távoli Csíkot és Gyergyót is kirabolták.

Katonai szempontból a felkelés mégis csak független volt az örökösödési világháborúnak. Míg a francia túlsúlyban van, a kurucot nem lehet leverni. De Savoyai Eugén egyesült Marlborough-val és Höchstädtnél, döntő csatában legyőzték a franciákat és bajorokat. Rákóczi már kételkedni kezd diadalában, az a terv pedig, hogy a bajor választót tegyék meg magyar királynak, teljesen meghiúsult. Sikerült ugyan az erős Érsekújvár elfoglalása, de Nagyszombatnál csatát vesz és meg kellett győződnie arról, hogy táborában senki sem ért a hadviseléshez. Midőn pedig kilátás nélkül valónak vélte vállalatát, ez a meggyőződés csak arra vezethetett, hogy lehetőleg kedvező békét igyekezzék kötni; Leopoldnak 1705-ben történt halála megkönnyíthette a megegyezést. Utóda, I. József, jóakarató uralkodó, aki nem volt felekezeti elfogult, sőt diadalmenetében még a pápai állam elfoglalását is célba vette. Heistert, Caraffa méltó utódját visszahívta, de Erdélyről

semmikép nem volt hajlandó lemondani és így lehetetlenné vált a megegyezés.

Rákóczi számra igen jelentékeny sereggel rendelkezett, amely jobbára bár vitéz, de tanulatlan, fegyelmezetlen guerillaharcosokból állt; az egész hadierőnek csak egyötöde volt igazi katona. A vezérek közt a török háború hősei, mint Vak Bottyán, nagy gyakorlatukkal mesterei voltak a portyázásnak, de rendes hadviseléshez nem értettek. Tudós katona csak egy volt: Forgách Simon, de azt is éppúgy legyőzték, mint Bercsényit és Károlyit, a főúri csatavesztőket.

Tán az egész háború legjellemzőbb ténye az, hogy Herbeville császári tábornok 15.000-nyi sereggel, a Csallóközből kiindulva, szélteben végigvonul az országon, hogy Rabutint megsegítse Erdélyben. Csak Erdély határán állották útját a kárikai sáncok, de azokat is bevette, miután a fejedelmet Zsibónál nyílt csatában legyőzte (1708 nov. 10). Azóta nem bírt gyökeret verni Rákóczi uralma.

Összehívták az országgyűlést a Rákoson: Buda és Pest német kézen volt; majd áttették Szécsénybe. A felkelés politikai szervezetét itt alapították meg. Rákóczi lemondott, hogy a nemzetgyűlése, amelyen teljes mértékben résztvesz a nemesség, mindenben szabadon határozhasson. Lengyel példára konföderációvá alakult a gyűlés, mert Lengyelországban a nemesi szövetségnek megvolt a hadviselési joga. Így akarták kivonni magukat az 1687-i törvény alól, amely hűtlenséggel sújtja a fegyverrel ellenállókat. A szövetséget

szent esküvel pecsételték meg, 24 szenátort választottak – szintén lengyel szokás – és Bercsényit választották meg elsőnek és fővezérnek. Az égető kérdés a felekezetek megegyezésének keresztülvitele volt és a protestáns álláspont győzött. Alapul a linzi béke szolgál (1647), az azóta elfoglalt templomokat vissza kellett adni. Természetes, hogy így kellett eljárni: Rákóczi vallo-mása szerint harcosainak kilenctizede kálvinista volt.

Mint közbenjárók, a külföldi követek szerepeltek Nagyszombatban. Széchenyi Pál érsek is ott működött és eljött a fejedelem neje is. A császár ragaszkodott Erdély birtokához; Rákóczi ehhez nem járulhatott. Végre a császár végét vetette a fegyverszünetnek (1706). A francia sereget nagy csatákban legyőzték és Bécsben joggal remélhették a teljes diadalt. A már évek óta tartó háború csökkentette a magyar erőt és elhintette a züllés csiráit. Erdélyben Pekri Lőrinc Besztercén udvart tartott és minden lehető értéket magának tulajdonított – de éppígy jártak el a császárpártiak is. Általános volt a rablás, gyujtogatás mindkét táborban. Beállott a pénzügyi tönk. Rákóczi rézpénzt veretett, „Libertas“-okat, amelynek kezdetben volt is keletje, de aztán annyira elszaporodott, hogy a „kongópénz“ értéktelenné vált. Ami arany, ezüst még található volt, külföldre vitték, hadieszközök beszerzésére. A rézpénz tönkjét természetesen a szegény ember sínylette meg.

Kezdetben a paraszt volt a legerősebb tényező és szabadságot, földet remélhetett, de nemsokára

elvesztette a hadakozás népies jellegét és úrivá vált. A fejedelem jóakaró, segíteni vágyó, de mégis, születésénél fogva is nagyúr, udvart tart, főemberekkel veszi magát körül, sinkórázik (chien courant), palotás őrseget szervez. Volt az udvarnak egy komollyá válható szereplése is: Rákóczi kadettiskolát akart felállítani. Az országos levéltárban találtam annak tervezetét. Egerben, Kassán, Munkácson, ahol székel, egész kis Versailles alakul, de a legnagyobb baj az, hogy a szegény ember a sok díszruha között már alig látja fejedelmét, pedig csak az szolgálja őt nem csüggedő lelkesedéssel, az nem áruló, mint annyi kényeztetett tisztje. Míg a paraszt hadakozott, szünetelt az úr dolga, adót pedig a fejedelem 1707-g nem rótt reá. Hanem ez a szabadság sértette a földesurak érdekét. Az erdélyi rendek már 1704-ben követelik, hogy jobbágyuk engedelmük nélkül ne állhasson be katonának és a fejedelem kénytelen engedni. Ugyanez következett be magyar földön is. Így a nemzeti háború rendivé csökken.

XIV. Lajos jól tudta, hogy akkor már (1706-ban) magán sem bír segíteni. Lázadó alattvalókkal nem állhat szóba, csak olyan nemzettel, amely szabadságát kész megvédeni. Rákóczi látta a nyomort és tisztában volt azzal, hogy szükséges a megbékélés, de mégsem ítélné el, hogy nem kötött békét. Igaz, hogy Párizsban élő ügynöke, Vetési, mindenképp lebeszéli a fejedelmet, hogy XIV. Lajoshoz csatlakozzék, aki már a segédpénzeket sem fizette. Jobb harcolva győzni, vagy elvesni. A francia szövetség érdekében helyesnek

tartották kimondani a függetlenséget és gyűlést hirdettek Ónodra, 1707 május elsejére.

Az év elején Rákóczi Erdélybe ment – attól semmiképp sem akart megválni és beiktatta magát a fejedelemségbe. Nagy dísszel fogadták, különösen a jezsuiták. A fejedelem nemesi társaságot szervezett erdélyi ifjakkól, kiket francia minta szerint testőreivé avatott. Erdélyből a körömi mezőn gyülekező rendekhez ment, hol „ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával üdvözölték“. Az ország kétmillió forint adót szavazott meg. De a kongópénz miatt általános volt az elégedetlenség, amelynek különösen Turóc megye adott kifejezést. Rákóczi ezt udvari ármánynak nézte, hogy ilymódon is kényszerítsék békére; a megye követei mentették eljárásukat, a gyűlés hallgatott, amit a fejedelem helyeslésnek vélt és erős kitörésekben adott kifejezést rosszalásának. Erre Bercsényi és Károlyi kardot rántanak és megölik a két követet. Megmutatták, hogy a mérségletnek és megalkuvásnak szavát nem akarják hallani sem.

A gyűlés nagy lelkesedéssel fogadta a függetlenségi nyilatkozatot (június 14-én). „Proclamatum est: eb ura fakó; mai napságtól fogvást József nem királyunk, abrenunciálván mindenekben ellene, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbagyságot viseljük.“ A nyilatkozat az 1687-i határozatok törvénytelenységével magvárzza az eljárást, de ellenségnek jelent ki mindenkít, aki két hónap alatt nem lép a konföderációba. „Pedig sokaknak nem tetszék a conclusum, de a turócmegyei követeknek siralmas példája szemek

előtt forogván, senki nem mére ellenkezőt szólni“ (Cserei). Rákóczi lett fejedelem, Bercsényi fővezér. A végzés ellen erélyesen tiltakozott a nádor és a főpapság és főnemesség nagy része.

Főfeladat lett volna külföldi segítséget találni. Még a porosz király fiának is felajánlották a magyar koronát, de a király szövetségese volt a császárnak és szép szóval kellett megelégedni. Rákóczi azt tervezte, hogy Sziléziába tör és csatlakozásra bírja az ottani, a jezsuita kormánnyal éppen nem rokonszenvező népet, de az éppoly kevésbé sikerült, mint Péter cár megnyerése. A csatlakozás végett indult Rákóczi Trencsén felé, Trencsén ostromára. Heister tábornok, látván a felkelő had rendetlenségét, Pálffy Jánossal együtt gyorsan támadott. A Pekri által vezetett jobbszárny megfut, a másik is követi. Rákóczi lebukott lováról és elájult. A gyalogság, amelyre a fejedelem annyit költött, megsemmisült (1708 augusztus 3). „Sohasem volt ennél gyalázatosabb és rosszabb következésű vereség“, írja a fejedelem. A seregen kétségbeesés vett erőt – nem lehetett már senkiben sem bízni. Ebbe az időbe kell tennünk a véghetetlenül szomorú „Rákóczi-nóta“ keletkezését, amelynek bús panaszát nem enyhíti a remény semmi sugara. Már mindenki békére gondolt, még a vén Bottyán is így szólt: „Kérjünk armistitiumot (fegyverszünet) és béküljünk, mert őszig elvontatjuk, de nem reperáljuk.“

Már nem lehetett diadalra gondolni, legfeljebb az állapot könnyítésére. Szó sem lehetett arról, hogy Erdély szabadon válassza fejedelmét. Rákóczi már csak bajjal tarthatta össze seregét, a

romhányi csata sem volt eredményes. Érsekújvár 1710-ben megadta magát. Minden ellenállást lehetlenné tett a borzasztó pestis. „Elismerem, hogy sok hibát követtem el a hadviselésben és vezérem is, de emberitélettel mérve a pénzhiány és a haditudományban való tudatlanság vetett véget a jól és merészen kezdett vállalkozásnak.“ Az ellenség óvatosan haladt előre, elfoglalva a folyók és hegyek átjáróit, a várakba őrséget vetett és elfoglalta a nem őrzött sáncokat a terület biztosítására.

Már a román és szlovák is a magyar ellen fordul. Az ügynök többé alig lendít, hogy a fejedelem nemességét, szabadságot ígér a fegyveres jobbágnak: aki nem halt éhen, kivándorolt, vagy megadással tűrte sorsát. A felkelők hosszú sorban, fagytól gémberegve haladtak észak felé, apró taligákon vive magukkal a nőket és gyermekeket. Rákóczi Nagy Pétertől vár támogatást – hiába. A még 15.000-nyire menő seregben szörnyű nyomorral küzd a kis területre összeszoruló, menekülő erdélyi és dunamelléki kuruc családok sokasága. Bercsényi kijelenti, hogy három tallérja sincs hadiköltségre, pedig Rákóczi hatalmas uradalmainak jövedelmét is háború céljaira fordították.

A békealku idején, 1706-ban, Bercsényi csodálkozik, miért nem fogja pártjukat Hollandia, holott ők éppúgy küzdenek vallásuk, nemzetük szabadságáért, mint a németalföldiek Alba herceg és Fülöp király ellen. Hamel-Bruynincks így felelt: „Mikor mi a spanyolok ellen harcoltunk, minden kincsünket a haza oltárára tettük le. Ti ellenben

kincseteket hátul hordjátok.“ Ez a különbség a nemesi és a nemzeti forradalom között.

A királpárti magyarok „a Tiszántúlra átkergetett pártos had“ megmentésének reményét egyedül a királyban várták. József nem akarta elpusztítani, ezt a népet: még hasznát veheti. De óvatosságot kívánt a külföldi helyzet is. Károly főherceg Barcelonába vonult: csak a katalánok állottak mellette és csak az angol hajóhad hozhatja őt haza; Anglia pedig már nagyon hajlik a békére, eleget nyert. Az erőszakos Heistert visszahívták, Pálffy lett fővezér és megbízást kapott az alkudozásra.

A fejedelem távollétében Károlyi volt fővezér, Rákóczi írt is a királynak, kijelentvén szándékát a meghódolásra, de Károlyi tisztában volt azzal, hogy a helyzet nagyon megromlott. Kidolgozott egy tervet a megegyezésre, amelyre már valóban szükség volt. Személyes érdekeiről sem feledkezett meg és Ónod ellenére már 1711 március 14-én letette a hűségesküt – bizony nem csupán hazafiság volt irányítója: ő is 50.000 forintot kapott, mint 25 évvel előbb Teleki Mihály. (Consolatio.), Rákóczi ebbe a megoldásba nem nyugodott bele, felelőssé tette őt a kiontott és kiontandó magyar vérért. De közben Károlyi megkötötte az alkut, a többi is egyetértett, „mert ezt az alkalmatosságot siketségre nem veheti“. Volt egy pillanata Rákóczinak, midőn kész volt Károlyit megöletni, de aztán örült, hogy ezt mégsem hajtotta végre.

Váratlan akadály merült fel a himlőben elhúnyt derék József császárnak kora halála által (1711 április 17), mert a bécsi kormány ezt ürü-

gyül használhatta a megegyezés elhalasztására vagy éppen meggátlására. Hanem Pálffy és Károlyi eltitkolták a seregek előtt a császár halálát és április 30-án megkötötték a szatmári békeséget. A majtényi síkon, május 1-én 12.000 kuruc letette a fegyvert és hűséget esküdött a királynak.

Noha Rákóczi úgy tekintette, hogy ez nem béke, hanem megadás, a szatmári egyesség következeiben állandóbb volt az összes békekötéseknél, amelyek hivatta lettek volna Magyarország törvényes jogát a császárok ellen megoltalmazni. A király fenntartja a vallás dolgában hozott törvényeket és orvosolja a sérelmeket. Nemcsak hogy nem veszik el a kurucok birtokait, hanem visszanyerik az elesettek özvegyei és árvái is. Egyik párt se merészelje a másikat szóval vagy tettel bántani.

Hosszabb megfontolás után Rákóczi nem fogadta el a békét. Történeti szerepe abban csúcsozódik ki, hogy magánérdekével nem törődve, „nemzete hasznára, a maga dicsőségére“ inkább a száműzés keserű kenyerét választotta, sem hogy lemondjon Erdély és Magyarország függetlenségéről. Bölcsen tette; alattvaló már nem lehetett. Az új Magyarország kicsinyes viszonyaiba nem fért egyénisége. József anyja, Eleonóra császárné, Magyarország koronás királynéja fia, a trónörökös nevében, Savoyai Eugén tanácsára megerősítette a szerződést és Károly is jóváhagyta.

Nem mulaszthatjuk el a legnagyobb emlékirótnak, Saint Simon hercegnek jellemrajzát leírni. „Rákóczi magastermetű volt, de nem túlságosan, derekas és igen nemes külsejű és arányos, tekin-

télyes, durvaság nélkül. Elég kellemes arcú és egészen tatárképű. Bölcs, szerény, mérsékletes, kevés szellemmel, de egészen a jóhoz és okoshoz forduló; nagy udvariassággal, de megkülönböztetve a személyeket (rang szerint), nagyon könnyen mozogva és ugyanakkor, ami ritkán lép fel együtt, nagy méltósággal, de a dicsekvésnek minden árnyéka nélkül. Nem beszélt sokat, de mégis résztvett a társalgásban és jól adta elő, amit látott, anélkül, hogy magáról beszélne. Nagyon becsületes ember, igaz, egyenes, ritka vitézségű, istenfélő anélkül, hogy ezt mutatná vagy rejtené; merő egyszerűség. Igen jólelkű ember volt, szeretetreméltó a társaságban, de ha közletről nézzük, bámulnunk kell azon, hogy egy nagy párt élén állott és akkora zajt okozott a világban.“ Szabad talán mondani, hogy mindebben része volt a veleszületett magyar, nyugodalmas vérmérsékletnek is.

40. A PRAGMATICA SANCTIO KORA ERDÉLYBEN

A nagy háborúk, a magyar felkelés után Erdély a szatmári békekötés után sem juthatott nyugalomra. Erdélybe és a Részekbe 1717-ben becsap a tatár: aki nem fut, rabszíjra kerül. Amint a tatár felől rossz hírek érkeznek, az urak előbb az élelmet küldik nagy szekerekben a kulcsos városokba, aztán családjukat küldik el, végre magukat is biztosságba helyezik. Annyira bizonytalan az állapot, hogy a guberniumnak jó időn át nincs is állandó székhelye; csak az van kikötve, hogy

bárhol tartózkodik, tartson fenn magának szállást Szebenben, a hadvezetőségénél – hogy biztonságot találhasson. Majd 1737–39-ben ismét Erdély és a Délvidék állanak a török betörés folytonos veszélye előtt. A Rákóczitól való félelem még nem volt osztóban. Annyi hír jött annyi felől, hogy a nyugalom nem állhatott helyre. A „lőcsei fehér asszony“ és társai mindig találtak hívőkre, míg Korponay Andrásnét le nem fejezték.

A XVIII. század elején két feltűnő jelenség ragadja meg figyelmünket. Az egyik a nagy dinasztiaiak halandósága. Spanyolországban kihalt a Habsburg-család, Franciaországban közel a kiháláshoz a Bourbonok férfiága, Angliában, Oroszországban, Svédországban eltérnek a férfiágtól és női ágon biztosítják az öröklést. A másik az, hogy a kisebb nemzetek, amelyek eddig elsőrangú szerepet játszottak, a hollandusok, svédek és Velence háttérbe szorulnak. A Habsburgok német ága is közel volt a magszakadáshoz. Sehol sem volt dinasztianak oly államalkotó jelentősége és az a súlyos feladat, amely a monarchiára mint az európai egyensúly támaszára és a török fékentartására hárult, egész Európára nézve nagyfontosságúvá tette a dinasztia sorsának megfelelő megoldását.

Midőn Károly, az ifjabb, Spanyolországba indult, kölcsönös örökösödési szerződésre lépett bátyjával, Józseffel, amelynek alapján, ha Józsefnek nincs fia, országai Károlyra szállanak (1703). Ha Károlynak sem születnék fia, az örökség József leányait illeti. Midőn Károly 1711-ben elfoglalta a trónt, ő volt a Habsburg-ház egyetlen ivadéka. Szövetségeseit figyelmezteti, hogy különö-

sen a szukcesszióra való tekintet teszi szükségessé nejeének, akit Katalóniában hagyott, biztos eljöveteletét. A királyi hitlevél pedig egyenesen elismeri a királyválasztás szabadságát a férfiág kihalása esetére.

Egy évvel később (1713) állapították meg a titkos tanácsban a „pragmatica sanctio“-t, mint a Habsburg-ház családi törvényét – de titokban tartották. Született ugyanis a császárnak fia, de az még ez évben, 1716-ban meghalt, aztán pedig csak leányai születtek, a legidősb Mária Terézia 1717-ben, és így további intézkedésekre volt szükség.

Sorban elfogadtatták az örökösödési törvényt az egyes tartományokkal – Fiúmével is – és így került sor Erdélyre, hogy előzetesen kikutassák Magyarország hangulatát. A tanács helyesnek tartaná, ha az erdélyi gyűlést a magyar előtt tartanák meg. A fő: „szelíd és törvényes módon állapítani meg a női öröklést a férfiág kihalása esetére, amit az isteni jóság egyetlen fiának szeretete miatt a világ végéig, irgalmasan tartson távol“.

Az egész ügyet olyanra kell bízni, akit Erdélyben ismernek és aki jól ismeri az országot és polgárait. Félelemnek vagy erőszaknak ne legyen nyoma, hanem a megbízottnak be kell bizonyítania, hogy a törvény elfogadásától függ Erdély nyugalma. Lehetnek kedvezmények, minden adó és katonaság csökkentése, a nagyravágyóknak dicsőséget, címeket, tisztségeket, esetleg pénzt is lehetne kilátásba helyezni. Lehető az ellenvetés, hogy most elfogadják ugyan, de lelkükben nem akarják és ha valami közbejő, eltörlik. De ha a

rendek szabadon, törvényes formában szentesítik, az egész világ előtt nyilvánvaló, hogy visszavonhatatlanul van megállapítva a női ág örökösödése.

Kászonyi János alkancellár volt a megbízott, Bornemisza névvel. Nagyravágyó és ha kell, meghunyászkodó, de még a guberniummal szemben is gőgös, amellet munkás, cselszövő, az erdélyi viszonyok minden csínját-bínját ismerő. Erdélyre, amelyet nagy költséggel és vérontással ragadtak ki a török járom alól, különös gondja van a királynak, mert ott van az ellenség torkában és saját erejével magát megvédeni nem képes. A királyi biztos, Virmond lovassági tábornok, adta elő az érveket a szebeni országgyűlésen 1722-ben. Világos, hogy mennyire javára válik majd az összeköttetés az országnak és javára minden egyes polgárnak. Ezért Bornemisza, egyetértve a királyi biztossal, használjon fel mindent, hogy úgy a szenátusban, vagyis guberniumban, mint a karoknál és rendeknél az uralkodó szándékát, amely úgy a felséges háznak, mint a népnek jólétét biztosítja, egyértelemmel elfogadják.

Ez érvek alapján Virmond felszólítja a kormányzókat, hogy fogadják el és írják alá az oszt-rák ház női ágának örökösödését. Alá is írják mind, elől Kornis, a gubernátor, aztán Wesselényi, Haller, Kemény, Bornemisza, Szentkereszthy, Teutsch és Vest tanácsosok, a királyi tábla, Gyulai főstrázsamester, a főispánok és regalisták, sorban a követek, végre Zaránd és Arad megye követei. Remélik ugyan, hogy őfelségének erőteljes kora azt a reményt nyújtja, hogy lesz fiúörököse,

de mivel Isten kezében van a fejedelmek élete, az annyi veszély által környezett Erdélynek be kell látnia, mekkora dicsőséget és hatalmat köszön az egyesült osztrák hatalomnak.

Nem kétséges, hogy a Bornemisza által ajánlott, nem igen erkölcsös eszközök is hozzájárultak a sikerhez, de alapjában mégis a politikai szükség döntött: még mindig veszedelmes szomszéd a török. Remélni lehet, hogy a dinasztia a hű Erdélyt nemcsak megtartja szabadsága birtokában, hanem ki is terjeszti a török rovására. Minő kilátás, hisz Savoyai Eugén világraszóló diadalait ez időben vívta ki. Magyarország oldalán, Erdélyre nézve is fenn volt tartva a magyar törvényhozás egysége és felsősége. Ezután a többi hatalom garantálta a *pragmatica sancti*ót – amely nem felelt meg egészen tartalmának –, utoljára 1731-ben Anglia is.

Magyarország berendezése az örökösödés elfoglalása után egészen új volt; Erdélyben kevesebb a változás. Az egész állapot sokkal újabb volt, semhogy azon sokat akartak volna változtatni. Hiszen midőn III. Károly a trónra lépett, még élt II. Apafi, Erdélynek megválasztott nemzeti fejedelme. Voltak is, akik a lemondást nem tartották érvényesnek. Ily viszonyok közt nem lehetett tanácsos ahhoz az alkotmányhoz nyúlni, amelyen a fejedelemség vezető osztályai, felekezetei és nemzetei teljes szívükkel csüggték, mivel az úgy szellemi, mint anyagi érdekeiket biztosította. Az átalakulás abban nyilvánul, hogy a rendi intézmények, törvényes hatáskörük teljes meghagyása mellett, mégis beillesztetnek a monarchia

politikai rendszerébe és tért engednek az uralkodó befolyásának.

A törvényes állapot a diplomán alapult, amelyet itt „Pragmatica sanctio“ érvényűnek tiszteltek. Megerősítik az ország szabadságát, az ország lehetőleg önkormányzatot gyakorol, de kimondják az ország katonai megszállását és utat nyitnak arra, hogy a vallások viszonya a katolikus felekezet javára módosuljon.

A Rákóczi-felkelés idejében megszűnt a rendes kormány és a király nevében egy deputáció, amelynek lelke a hatalmas és erélyes Wesselényi István volt, igazgatta Erdélyt. Már 1712-ben, egy időben a magyarral együtt, a diéta leteszi a hűség esküt, „a recepta religiokhoz accomodálva“, aztán hozzáfog a gubernátor, a főhivatalnokok, és a tábla elnökének választásához. A többség Wesselényit jelölte, a király azonban a katolikus Kornis Zsigmond alkancellárt nevezte ki kormányzónak, Wesselényinek a rendek elnökének méltóságával kellett megelégednie. Stainville generális, királyi biztosnak az az utasítása, hogy akadályozza a nemzetek és felekezetek közti zavarokat. Mindenkitől egyaránt várják a hűséget a felséges ház iránt. Célul főképp az igazságszolgáltatás javítását tűzik ki és felszólítják a tisztviselőket, elégedjenek meg a fizetésükkel és ne terheljék a népet ingyen munkával és adóval. Erdélynek ezentúl csak tartományi az élete. Már nem is erősítik meg az erdélyi hadak külön nemzeti parancsnokának méltóságát. Tartanak ugyan évenként országgyűlést, de a legfőbb feladat az adó kivetése és felosztása a három nemzet közt. A kancellária,

amely közvetlenül érintkezett a királlyal, magához ragadta a hatalmat és a guberniummal mint alárendelt közeggel kezdett bánni. Megtartották a régi udvariassági formulákat, a gubernium kegyesen, leereszkedően írt „jó atyafiainak“, azok pedig alázatosan üdvözik nagy jó uraikat, de a döntés a királynál volt és a kancellária ezáltal sokkal készebb és természetesebb eszközt talált ott, mint a mindenkép a hazai földhöz nőtt törvényhatóságokban.

Minthogy a katolikus egyházzal három más bevett felekezet állott szemben és mivel a tisztségek betöltésénél a négy vallásra egyaránt kellett tekintettel lenni, a katolikusok kisebbségbe jutnak. Ez megfelel a történeti hagyománynak és a számbeli viszonyoknak, de mégis sérelmesnek tartották. Erdélyben egyik felekezet sem mondhatta magát uralkodónak, de a katolikus az uralkodónak volt vallása és mióta a Habsburgok uralkodtak, ugyancsak kiaknázták a fejedelem kegyét. Az ment törvénybe, hogy „minden tisztségre való kandidátus közt egy mindenkor pápista legyen, hogy minden városokban mind a tanácsban, mind a céhekben, hasonló számon legyenek a pápisták, mint a más religion valók“. Ez bizony politikum volt: a Habsburgok hitfeleikben vélték trónjuk legmegbízhatóbb támaszát találni. Ez a határozat teljesen felforgatta a diploma rendelkezéseit. De az Erdélyben külön szervezett katolikus státus nemcsak ezeket igyekezett a többi felekezet ellenére keresztülvinni, hanem folyton új vívmányokra tört. Már is kéri, hogy katolikus legyen a gubernátor, minthogy az előbbi református volt

és hogy minden hivatalra nevezzenek ki katolikust, ha alkalmas református nem akad. A gyulafehérvári püspök kinevezésével természetes vezére termett e törekvéseknek. A lutheránus szokásokat eleinte nem bántották, csak a reformátusok, a magyarok ellen fordultak. A katolikus püspököt, Mártonffy-t, tették meg első tanácsosnak, majd teljesen ki akarták zárni a más vallásúakat a gubernátori tiszt elnyerésétől. A miniszteriális konferencia máris kizárta az unitáriusokat a jelölésből. Midőn Wesselényi István, mint első tanácsos, tiltakozott a püspök elsősege ellen, az erdélyi kancellária azt felelte, hogy „nem illenék, ha katolikus fejedelem idejében akatholikus praesideálna“.

Így Erdélyben a kormányzás elvesztette egész tartalmát. Abban az országban, amely Európában előljárt a különböző vallások egyenlő jogának megállapításában, amely azelőtt, Bethlen Gábor keze alatt, a műveltség és jólét oly magas fokát érte el, most mindenben a dinasztikus és a hozzákapcsolt felekezeti érdek döntött. Mivel pedig mindez nagyon is ellenkezett a törvénnyel, általános volt az elégedetlenség, nemcsak a népben, hanem a kormányzatban is.

Egyike volt ez a legnagyobb erkölcsi próbatételeknek, amelyen a magyar átment. Egyrésztől protekció, elsőség minden hivatalos állás elnyerésénél, másrészt minden hivatalból való kizárás – hisz sok megye még hajdúnak sem fogadott protestánst –, folytonos szorongatás, költség, minővel az állami hatalom elkeserítheti a leg-

függetlenebb család életét is, amire példa a következő eset.

41. GRÓF BÁNFFY DÉNES ÉS BARCSAI ÁGNES

Gróf Bánffy Dénes kedvelt embere volt az udvarnak, de egyike a legpazarlóbb és legkicsapongóbb főuraknak. Neje Barcsai Ágnes volt, a gazdag báró Barcsai Gergelynek és báró Naláczi Sárának leánya (1746). A házasság nem volt boldog, bár két fiú és egy leány származott belőle, a férj másutt keresett szórakozást és elpredálta ősei vagyonát. Hogy a császárné kegyeit megnyerje, katolikus hitre tért és neje akkor átadta neki nevelés végett két fiát, noha erre, erdélyi törvény szerint, nem lett volna kötelezve. Pénzügyi bukását anyósa, Naláczi Sára, a szorgos nagymama tartóztatta fel, aki 1759-ben átvette összes birtokait, kifizetvén azok fejében a sokkal nagyobb adósságot; ily módon akarta unokáinak jövőjét biztosítani. Bánffy, aki folyton szűkében volt a pénznek, anyósa halála után szerződésre lép nejével, amelynek értelmében a nő gondoskodik a férj eltartásáról, a férj ellenben lemond minden atyai jogáról egyetlen leányára, Ágnesre nézve és kijelenti, hogy sohasem törekszik majd azt katolikus hitre téríteni. Nagyobb biztonság kedvéért a gondos anya megerősítette ezt a szerződést a császárnéval is.

Bánffy Ágnes anyja hű ápolása alatt református hitben nevelkedett. Hogy sem lelki, sem anyagi veszély ne fenyegetse, anyja őt már kilenc

éves korában eljegyezte gróf Teleki Sámuelnek, akit legkiválóbbnak tartott és aki később mint kancellár és a marosvásárhelyi könyvtár alapítója nagy érdemeket szerzett. A házasságot akkor kötik meg, mikor a menyasszony 15 éves lesz. Atyjának ebbe, a szerződés szerint, semmi beleszólása. De a hiú tékozlót bántotta a mellőzés, aztán meg is nyerheti a királyné kegyét. Elhatározta, ha kell, erőszakkal is elragadja leányát. E tervnek megnyerte Mária Terézia jóváhagyását, sőt azt is, hogy a királyné maga vegye kezébe a végrehajtást.

Közvetítőül Bajtay Antal püspök, előbb József főherceg tanítója, kínálkozott, különben is az erdélyi vallási ügyeket ő kezelte és áttérések dolgában sűrűn levelezett a királynéval. Bánffyval 1767 július. 8-án tudatja, hogy „felséges asszonyunk kegyelmessége által célunkhoz közelgünk. Már csak arra kell igyekeznünk, hogy ami kezünkönél nincs, kezünkhöz vehessük“. A királynő azt óhajtja, hogy minden szépszerével menjen végbe és örvendetes, hogy gróf Bethlen Miklós, mint vérrokon, kész a kisasszony átvételére.

Bánffyné leányával Örményesen tartózkodott, midőn híret vette, hogy Bethlen-huszárok vannak közelben, eléjük kocsiztak és mire visszatértek, már elfoglalva találták a kastélyt. Bethlen Miklós azonnal a leányt követelte, átadva az anyának a püspök levelét. Ebben tudtára adja a püspök, hogy a felséges asszony őreá bízta a leányt mindaddig, míg nem gondoskodik fölöle, ne ellenkezzék, mert ha jószerével nem enged, másként hozatja el. Hasonló levelet hoztak Hadiktól, Er-

dély katonai parancsnokától, 175 huszár állott készen. Teleki mégis a felség sajátkezű parancsát akarta látni, az anya pedig kijelentette, ha azt megmutatják neki, kötelezi magát arra, hogy maga viszi leányát Bécsbe. Bethlen azt válaszolja: Mindjárt mutatom a parancsot. Erre a huszárok egy része körülveszi Telekit, a többi pedig a házat kutatja. A grófné leányával egy szobába rejtőzött. Ennek ajtaját addig lövöldözik, míg be nem szakad. A hadnagy kiszakítja a 11 éves leányt anyja öléből, elviszi a kocsihoz és Bethlen elhajtattott vele, anélkül, hogy a leányka elbúcsúzhatott volna anyjától.

Hiába volt a szegény anya kérése, rimánkodása. Nagyon erősnek és uralkodónak kellett lennie a vallásos vakbuzgóságnak Mária Terézia lelkében, hogy még az anyai fájdalom iránt való részvétet is elfojtsa. Azt a kegyetlenséget, amelyet a leányrablásnál elkövettek, nem menti a királyné gondoskodása, hogy saját komornáját küldte Erdélybe a kis Ágnes ápolására. Bécsbe hozták a leánykát, hová anyja nemsokára követte. A királynő fogadta a szomorú grófnét, de leányához nem bocsátotta. „Ne feledkezz meg anyádról és vőlegényedről“ írta az anya, de éppen az elfelejtés volt a cél. A királynő azt írta Bánffy-nak: „Pártfogásomba veszem és sohasem engedem át anyjának. Csak jó szerével, kényszer nélkül, fogjuk őt szent hitünk elvére oktatni.“ Csakhamar megvolt az oktatás eredménye, Bánffy Ágnes január 25-én az udvari kápolnában tette le a hitvallást a két felség és a fenséges ifjú uraságok jelenlétében. Aztán férjhez adták gróf Ester-

házy Jánoshoz s így veszett el az egész gróf Bánffy-ág a református vallásra nézve. A közhit Isten büntetését látta abban, hogy gróf Bánffy Dénes unokáiban kihalt a család férfiága.

Sok ilyen tragédia játszódott le, úgyhogy amit elbeszélünk, nem kelthetett nagyobb visszhangot. De bizonyos, hogy ennek következése a vallás-erkölcs nagy süllyedése volt, amely az utolsó rétegekig hatott és állami tekintetben is roppant kárt okozott. A legkülömb embernek is háttérbe kellett szorulnia a lélektelen, önző, de katolikus mellett. Nem lehetett máskép, minthogy úgyszólván napról-napra történtek ilyen esetek és így a színvonal mindinkább alászállott.

42. A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ ALAPÍTÁSA

A Habsburgok katolizáló törekvése természetesen nemcsak a protestánsok meghódítására irányult, hanem a görög nem-egyesültekére is. Ez a törekvés már évszázadok előtt mutatkozott a magyar királyoknál. Így 1518-ban II. Ulászló korában is felmerült az uniókérdése, de az egymásután következő zavarok miatt nagyobb eredménnyel nem járt. Nagyobb eredményeket ért el Mária Terézia korában az oláhok közt, mert azok már le voltak telepítve, megszokták már a jobbágyi engedelmisséget és nem követeltek tőlük nagyobb áldozatot, mint némely hitcikkely elismerését. A kormány mindent megtett arra nézve, hogy az uniót lehető csekély változtatás-

nak tüntessék fel. Úgyszólván csak azt követelte, hogy elismerjék a római pápa primátusát: egyebekben, dogma dolgában, alig változtatott, az életmódhoz, erkölcsökhöz meg éppen nem nyúlt. Voltaképp azon mult minden: akad-e majd elég pap és tanító, ki magát görög katolikusnak vallja. A nagyváradi unitus püspökség felállítása után a bihari oláhok nagyrésze áttért, de azután az aradi nem-egyesült püspök befolyása alatt a legtöbben visszatértek. E visszatérésben két paraszt, Gavrilla György és Drombo Péter volt a fő vezető. Ez azonban nem mehetett végbe nagy viszályok és öldöklések nélkül, mert a románság nagy része teljes önfeláldozással ragaszkodott hitéhez. Midőn azután később az aradi püspök is uniált, az egyesülés nagyobb mértékben hatott. Csakhogy Sophronius erdélyi görög nem-egyesült püspöknek izgatása ide is áthatott és az elért eredményeket újból kockáztatta. Vérontás nélkül ez nem mehetett végbe, mert a szegény ember, ha nem vallásához, babonájához görcsösen ragaszkodott.

Az oláh papság belső mozgalmához és a nép természetes ragaszkodásához ősi hitéhez az a fontos körülmény is járult, hogy az addig Oroszországgal fennállott követség megszűnt. Mária Terézia tisztában volt azzal, „minő intrigenst” ez a nemzet és a muszka ellenhatásnak tulajdonította az unió műve elé torlódó akadályokat.

Teljesen csak a rutének közt győzött az unió ügye. Ezek munkácsi püspökét, gróf Esterházy Károly egri püspök minden igyekeve ellenére, elismerték Rómában és befogadták a magyar hierarchiába. Egészben véve az unió mégsem teljesítette

a hozzá fűzött reményeket. Inkább a külső szervezeten változtatott, mint a lényegen. A szegény, függő családos papság nem volt alkalmas arra, hogy vezesse a népet és kiemelje nyomorából és barbárságából. Még csak keresztneveket ismert a papság és nem vezetékneveket. Ismervén híveinek természetes vonzalmát a régi ritushoz, annál engedékenyebbnek kellett lennie, hogy községeik egészen ne hagyják cserbe.

A Rómával való érintkezés annyiból történeti fontosságú, amennyiben megújította, meggyökerezítette a románok közt római származásuk emléket. Éppen a Rómában képzett uniált papok: Major Péter és Sinkai György voltak a dákóromán teóriák felfedezői és leglelkesebb terjesztői.

43. MADÉFALVA ÉS BUCCOW

Az Erdélyben 1744-ben tartott országgyűlés letette a hűségesküt és még az évben elrendelte két gyalog- és egy huszárezred felállítását, majd eltörölte a portával fennálló összes szerződéseket. A diplomát és a három nemzet unióját megerősítették. A görög katolikusokat elismerték ugyan, de kimondták, hogy a vallási unió által a románság mint nemzet nem nyer jogot. A legtöbb nehézséget az adó okozta és a szászok, akiknek az udvarban mindig volt protekciójuk, új összeírást sürgettek, kifejtve, mennyire túl vannak terhelve a megyékhez képest. A telek szolgált az adó alapjául, a baromtartás a másik alap. Megtörtént a szász földek rendezése is, abból a szempontból,

hogy a szászok birtokai ne csupán a gazdag családok javára gyümölcsözzenek.

Ezek az intézkedések alaposan megzavarták a megszokott hagyományos rendet; senkisésem érezhette magát biztonságban. Az egész kormányzatot az udvari kancellária ragadta magához, gyatra volt a közigazgatás és a közpénzeket nem kezelték becsületesen. Bethlen kancellár ellen, aki nagy kegyben állott a királynőnél, súlyos vádakot emeltek, hogy a kincstár érdeke ellenére szerzett volna nagy birtokokat. Mária Terézia felmentette ugyan, de az összes kamarai tisztviselőket hibásaknak találta. Bethlen elvesztette befolyását. A kancellária a művelt, munkás, becsületes Brukenthalnak kezére jutott, aki protestáns létere is teljes bizalmát élvezte a császárnőnek.

Majd húsz éven át nem tartottak országgyűlést, nem töltötték be a kormányzói tisztet és báró Buccow tábornokot nevezték ki a kormányzó elnökének; így ő alatta állott úgy a hadi, mint a polgári kormányzás. A változás főoka a határőrvidék felállítása volt. Lejáróban a török béke, a porosz diplomácia Habsburg-ellenes, az orosz veszedelmes, jól ismerték összeköttetését a görög-nem-egyesültekkel, akik végső fanatizmussal küzdöttek az egyesültek, a görög katolikusok ellen. Ezért az egész határvidéket, amennyire lehet, egész Erdély határáig akarták katonáivá tenni, ami nyugat felé nagyrészt meg is történt. Megalakították a titeli sajkás zászlóaljzat és létesítették a német-illyr bánági őrvidéket.

Erdélynek és különösen a magyarságnak állapotát igen gyászos színben festik. „Az öreg báró

Szilágyi Sámuel Erdélyt tündérországnak festi, írja a nádornak, nem is ok nélkül, mert hatszáz esztendő foly most, amióta három, törvényekben, szokásokban és rész szerént nyelvekben is különböző nemzet itt él. Míg a magyar korona alatt volt, akkor sem lehetett könnyű a három nemzet közt az egységet megtartani, mióta pedig a vallásbéli különbség bejött, azóta még nagyobb az alkalom az egyenlenségre, mert nem három, hanem hétfejú nemzetté vált. Az ilyen társaságot nem hívták ok nélkül tündérországnak, nehéz is volt az igazgatás oly módgyát megtalálni, hogy állandó egyezségben mindnyájan együtt lehessenek“, írja Batthyány nádornak. „Már annyira megzavarták, hogy törvényében sem talál bizodalmat. Ezt a mi szegény, csendes, hű országunkat annyira felzavarták, hogy csak az eddig okozott confusióknak helyre hozására nagy munka kívántatik.“

Nagy sérelem, hogy évenként 1000 újonc kiállítását rótták az országra, minden 128 családra egyet. „Az kevés maradott parasztság elszökik, amiért most is, hogy fogdostatnunk kellett, mind az erdőre szállott ki nagy rendén az ifjúság.“

Az igazi nagy sérelem az új katonai rendezés. „Vajha az egész hazában tumultust ne okozna az méltóságos generális úr által tett nationális militia felállítása.“ Biztosították őket, hogy soha a hazából ki nem viszik. „Melyből is már az a confusio, reájok vetett contributio-t megadni nem akarják, az urukat nem hogy szolgállyák, hanem nyomollyák, minden vérengzést, insolentiákat visznek végbe.“

„Az székelységet is német colonellus tiszt több ígéretekkel kívánván persuadeáltatni, némelyek közülök, úgy mint Gyergyó, Csík- és Háromszéken felessen az fegyvert, mundért occupáltak, de sokan, vagy többre nem. Itten is már oly nagy visszavonás vagon, hogy magok, székbeli tisztyeik házaira rámennek, azokat mindeneből fosztyák. Papjukat üldözik, édesanyjukat ölik, az katona az nem katonára támad, hogy máris sok gyilkosság esett. Ha igaz, azt is beszélük, hogy az moldovai vajda hosszas szabadságot ígért volna a székelyeknek és sokan mennek és mentenek is bé Moldovába.“

Százados törvény szerint katonaköteles volt a székely, de mind többen váltak jobbágyokká Báthory István óta. A XVIII. század eleje óta a főemberek és tisztjeik egyre több terhet róttak a szabad székelyekre, hogy saját jobbágyaikat kíméeljék. Emiatt a székely szívesen állott be katonának, hogy a nemesi szolgálattól szabaduljon, azon feltétel alatt, hogy hazáját védje és ne kelljen azt elhagynia. De midőn látták, hogy a nemeseket nem jegyzik be és hogy nekik idegen tiszteket rendelnek, akik alatt külföldön is kénytelenek lesznek szolgálni, visszaadták a fegyvert. Akik megmaradtak határőröknek, azokat Buccow katonáinak csúfolták, mert úgy vélték, nem is a királynő rendelte el a határőrséget, hanem csak a generális. Az izgatottságot még növelte a nemeség, amely jobbágyait féltette a katonaságtól.

Az ügy megvizsgálására vegyes bizottságot küldött ki a kormány. Midőn az, báró Siskovics altábornagy alatt, Csík-Tapolcára ért, ezrével se-

reglettek oda a székelyek joguk védelmére. A főkirálybíró szétoszlásra szólította fel őket, de menekülnie kellett. Csík, Udvarhely, Háromszék közös folyamodást nyújtott be.

Január 6-án, 1764-ben, a német katonaság néhány ágyúval Madéfalva felé indult, hol a nép táborát ütt. A katonaság elállotta a kijárókat, úgyhogy midőn az ágyúszó fölverte álmából a szegény népet, a menekülők mindenütt az ellenséggel szemben találták magukat. Sokan az Olt vizében fultak, sokat, kivált a háromszékieket, levágták a vasasok. Körülbelül 400-ra ment a vérfürdő áldozata. Mai napig sem szűnt meg e borzasztó nap emlékezete. Éjnek idején egy szinte védetlen, jogát kereső néptömeget gyilkolt le a katonaság. Buccowot a székelyek hóhérjának nevezték; Isten ujjának tekintették, hogy a magyaroknak nagy ellensége még az évben meghalt.

Siskovics pedig így szólt: minden században eret kell vágni a székely nemzeten, ha azt akarjuk, hogy egészséges legyen. E században Buccow tette Madéfalván.

Sok jó székely vérzik új sebéből, aki még teheti, elmenekül Moldvába, csángóvá lesz. Így vitték keresztül az erdélyi katonai végvidék elrendezését, két székely gyalog- és egy székely huszárezredet állítottak fel az ország déli és keleti határán. A végvidék szervezését Hadik András folytatta.

Mária Terézia a maga módja szerint igyekezett címekkel és méltóságokkal kárpótolni az országot szabadságának elnyomásáért, a főembereket külön erdélyi tisztségekre nevezte ki, 1765-

ben pedig, Brukenthal tanácsára, nagyfejedelem-séggé emelte az országot és erről aranybullát állított ki. Mindkét kitüntetésnek egy volt a célja: az, hogy Erdélyt lehetőleg elválasszák Magyarországtól. Magyarországon is úgy ítélték, hogy a külön erdélyi méltóságok lényeges sérelmek. Máris fennforgott az a lehetőség, hogy Buccow rendszerét átviszik Magyarországra is.

Polgárivá csak akkor alakult a kormányzat, midőn annak élére Brukenthal jutott. A szász nemzet körül nagy érdemeket szerzett, de a magyar urakkal és a nemességgel hadilábon állt. Itt is szerepel a rangemelés: a szász nemzetet eddig „alma“-nak tisztelték, most elnyerte az egyenjogúságot a többi nemzettel. Viszont az úrbér és az adó reformját ő sem bírta keresztülvinni, de még azt sem, hogy a szászok szabadok, nem pedig a fiskus szolgái.

44. A HÓRAVILÁG

Mialatt József császár az egységes birodalom és a nemzet jólétének érdekében fel akarta forgatni azt az alkotmányt, amely csak kiváltságoknak bástyája, a magyar nemességnek azt kellett tapasztalnia, hogy alulról is fenyegeti veszedelem. Erdélyt rablók és jobbágyok lázadása pusztította, annál véresebb és pusztítóbb, mert a rendi különbséget még fokozta a vallási és nemzetiségi ellentét.

A román népre kevés kivétellel súlyos nyomás nehezedett: mint a magyar és a szász jobbágya

lakta a földet és a törvényes felfogás szerint túrt nemzet, amelyet csak „propter interesse publicum“ toleráltak. Nem tartozott a három kiváltságos nemzethez; vallása, az ortodox görög hit, nem tartozott a bevett felekezetekhez. A földesurak még nem igen szokták meg az alattvalókkal jó bánást; hogy tettek volna kivételt azokkal, akiket tőlük a vallás és nyelv különbsége is elválasztott Mária Terézia legszebb mondása: „Nem akarok elkárhozni néhány főúr és nemes miatt“, az előkelő világra nehezen volt nagy hatással. A parasztokban nagy reményeket keltett a császár, mint azt Mária Terézia urbariuma és eljárása tanúsítja. Könnyű volt elhiteni velük, hogy az uralkodó mindenben intézkedett már javukra és az urak titkolják a császári parancsokat. Az urbarium hirdetése kedvezett a parasztságnak és Dunántúl már hirdették, hogy a királynő többet törődik egy paraszttal, mint száz úrral. Hogy ezt az urak nem szívesen látták, csak természetes, zúgtak is ellene a megyegyűléseken. De ez még korántsem rejtett bárminő veszélyt.

Ennél sokkal fontosabb volt, e szempontból is, a rablóvilág, amely ellen már évek óta hiába küzdöttek a hatóságok, különösen Arad, Zaránd megyékben. Ezek nem magyar betyárok voltak, hanem többnyire a hegyes-völgyes vidéken prédáló román és szerb zsiványok. Ez az állapot mintegy maradványa a török hódoltságnak. A megvetett, fegyvertelen „rája“ a rablóban, hajdúban, látta a vitézt, jogának törvénytelen, bátor védőjét. A rablóbandák tovább is folytatták mesterségüket. Erdélyben többnyire románokból állottak.

Egymást érik az ellenük foganatosított rendszabályok, de eredmény nélkül. József teljes eréllyel fog megfékezésükhöz. Csakhogy igen nehéz volt velük elbánni, mert a szomszéd fejedelemség biztos menhelyül kínálkozott; ott is tartózkodtak mindvégig. Volt tehát már egy fegyveres, mindenre elszánt csapat, amely mintegy magva volt a lázadásnak. Legnagyobb számban, természetesen, az aránylag számos katonai szökevények voltak. A bánági új megyék nem szüntek meg kérni a császárt, végezzen a zsványokkal, akiknek Ardelián volt leghíresebb kapitányuk. A megyék kintpadot és halálos büntetést akarnak alkalmazni, de azt a császár nem engedi, azt sem engedi, hogy Arad megye, ahol szintén nagyon elharapódzott a rablás, 24 új pandúrt fogadjon. Egyre rémesebbek a hírek, végre a császár 100 aranyat tűzött ki jutalmul élő rablónak elfogatásáért. Erre 24 fegyveres rabló meglepte és elfogta Arad megye főispánját, az öreg Forray Andrást, hogy általa kegyelmet nyerjen. Ezt a megye ijedtében elfogadja, sőt már az ellen sincs kifogás, hogy a megye 24 huszárt fogadjon. Ez idő alatt, mint a jelentések tanúsítják, a megyének hegyes, Erdély felé eső része egészen a tolvajok kényére volt bízva, 1784 nyarán már senki sem mert Erdélybe menni.

Forray kiváltására maga az aradi görög nemegyesült püspök ment a rablók közé. Ünnepeles istentiszteletet tartott, úgy hirdette a kegyelmet és esküt tett annak megtartására. A rablók, akik egymás ellen is szoktak dühöngeni, különben sem kíméltek sem nemzet, sem kort, nem tekintették

méltóságát, lövés dördült el ellene, de nem találta. Az 56 lator közül csak nyolc kért kegyelmet és csak három hozta el puskáját. A rablók közt sok volt a szökött katona, magából a De Vins-ezredből, amelynek román a legénysége, tizenhárman, Temesből is átjöttek negyvenen. Az egész butytyini járás részes vagy orgazda, csak az járhat sikerrel, ha nem román ezredet küldenek ellenük. A császár egy polgári és egy katonai biztost küld a nyugalom helyreállítására: Jankovich Antalt és Papilla tábornokot.

Bizonyos, hogy a nyomor és a tudatlanság volt főoka a román jobbágyság alacsony erkölcsi színvonalának, ami ellen a görög nem-egyesült papság alig tett valamit. E papság hatalmának alapja, hogy vérben és hitben egy a néppel. De bármennyire igyekezett is a császár ezt a papságot emelni, csak úgy bántak velük, mint bármely más román jobbággal. A tudásban elmaradt papokban meg kellett gyökereznie annak a gondolatnak, hogy ugyancsak máskép állana minden, ha népük, amely őket végtelenül tiszteli, egyenjogú lenne a többi három nemzettel. Erre pedig maga a császár politikája nyitott kilátást. Szövetsége a cárnővel egyre bensőbbé alakul és 1782-ben már meg-egyeznek Törökország felosztásán. Katalin levele szerint a három császárság, az osztrák, az orosz és a török helyébe lépő görög közt független királyságnak kell létesülnie. Ez az állam, amelynek a római időkben Dácia volt a neve, Moldvát, Havasalföldet és Beszarábiát foglalná magában oly fejedelem alatt, aki a görög keleti felekezethez tartozik.

Ez eszmék terjesztésére nem hiányzott a kellő eszköz. A porta kénytelen volt megengedni, hogy orosz főkonzul telepedjék meg Bukarestben. Hogy ott minő fokra ment az orosz propaganda, ki-tűnik a diván azon intézkedéséből, amellyel halálos büntetés alatt eltiltja a politikai beszélgetést és e parancsot kihirdettette minden templomban. A havasalföldi és moldvai vajdák házában folytonos volt az erdélyi román papsággal való érintkezés, amelyet különösen a kolduló barátok közvetítettek. Ennek hatásáról a császár is meggyőződött és ezért megparancsolta a hatóságoknak, tartásuk lehetőleg távol a török földről átjövő kalugyerekeket, akik meglátogatják az itt lakókat. Az ő révükön terjedhettek az erdélyi pópák közt a cárnő által kiadott politikai jelszavak.

Ez a történeti keret, amelybe a Hóra-lázadás beillesztendő, és ezt még kiegészíti a császár intézkedéseinek hatása az elhanyagolt, szegény nép lelkére. Éppen Erdélyben adta ki azokat a rendeleteket, amelyekben eltörli a személyes szolgálót és megengedi, hogy mindenkinek szabad legyen taksa nélkül házasodnia, mesterséget tanulnia és elszegődnie. „Kell, hogy már véget érjen az emberiségnek ez a rabszolgai lealázása.“ Hangja szinte forradalmi. Valami homályos sejtelve derengett a szegény jobbágyi fejekben, hogy az „imperator“ azt akarja, amit ő és hogy közös ellenségük a magyar nemes.

Az 1784-i összeírás legjobban fejezte ki a császár és a magyar nemesség közti ellentétet. A jobbágnak egy törvényes módja van megszabadulni terheitől: az, ha beveszik katonának. A megyék

is így értelmezték és nem csoda, ha a parasztság ettől felszabadulását várta. A románság közt csak kevés izgatásra volt szükség és egész falvak népe indul útnak a főhelyek felé, katonai jelentkezés végett. Túlbugzó tisztek és pópák bátorították őket és szították a tüzet. Már nyíltan kitör a zendülés: a polgári és a katonai hatóságok egyetértése szűnőben. Zeyk János alispán szeptember 24-én jelentése szerint a románok számba sem veszik a hatóságot és még a felséges úrhoz való hűségük is kétséges. A császárnak egész gondja pedig odairányul, hogy az összeírást szükség esetén erőszakkal is végrehajtsa és a magyar nemesiség büszke nyakát meghajlítsa.

Az a terület, amelyen a lázadás éppen az összeírás napján, november 1-én fellobban, nem állott magyar földesúri hatalom alatt, mert az Erdélyi Érchegeység városait a császári bányakamra igazgatta. Annak elnyomása, zsarolása ellen folytonos a zalatnai jobbágyok panasza. Hóra, mint a jobbágyok megbízottja, 1778-ban jár először Bécsben a „Controlorgangon“, ahol mindenkinek szabad volt előadnia panaszát az uralkodó előtt. Öt évvel később épp ama folyamodással kerül haza. A császári kamarának, a kormányzáságnak és a bányakamarának egyetértőleg kellett eldönteni az ügyet. De amíg döntés nincs, addig a jobbágy csak hordja a súlyos ígát. A bányauradalmakban lakó 9075 család mindössze csak 10.500 hold szántóföldet és 93.300 hold legelőt használhat. A talaj terméketlen, a termőföldet a meredek helyről lemossa az eső. Talán mindössze 15.000 embert táplálhatott ez a vidék, a legmérsékeltebb igények mellett is.

Csak kukoricát termesztenek, azt pedig gyakran elpusztítja a tavaszi fagy. Boruk nincs, makk ritkán terem, legelőjük, szénájuk marhatartásra kevés, bányászatból vagy faedények faragásából kell megélniük. Alig van betevő falatjuk.

Hofmannsegg gróf természettudós, aki ez évek alatt ismerte a tájat és lakóit, így jellemzi a rablókat. „Az olyan vidék, amelyen 5–6 éven át nem látni embert, olyan hegyláncban, amely 50–60 mérföldön át húzódik, vadon és járatlan utakon, igazi paradicsom lehet e rabló csöcseléknek. Ha több volna bennük a bátorság és az ügyesség, legyőzhetetlenek lennének és egy utas sem menekülhetne előlük, mert a cserjékből összelőhethetné magát és ha megtámadnák őket, levonulnának a völgybe vagy a sziklák közé. Dehát a bűnösök mindig gyávák. Nem támadnak gyilkos módon, nem is kezdik a lövést, hanem csoportokban ugranak elő, megállást parancsolnak, rabolnak és aztán szabad utat engednek. A katonaságtól félnek.“

Ennek a vidéknek szomszédságába húzódtak az Arad megyéből kizavart rabló csapatok. A bajok orvoslása alig várható be, vezér is támad, Ursz Nikoláj, ki már a császárral is beszélt és akit erős hangja miatt Horiának, kántornak neveztek. Amint Bécsből hazajött, a hatóság felelősségre akarta őt vonni, de ő, lázítva a parasztokat, megmenekült.

Egy akkori levél előadja a lázadás keletkezését. „Az egésznek okozója gyanánt egy Horia nevű embert említene, ki célja elérésére a hidak

alatt össze szokott jönni a parasztokkal, kiknek Mésztákont, egy hegyen épült templomot, Brádtól nem messze, jelölt ki gyűlőhelyül. Ez a rendelet futótűz gyanánt terjedt, úgyhogy a kijelölt napra roppant parasztcsoport gyűlt össze azon a helyen, hol aztán a gonosz egy (tudja Isten honnan szerzett) nála levő, aranyos betűvel írt pátenst (a brádi vásári jog kiváltságlevele) és aranykeresztet mutatott a népnek és kérdezte, hisznek-e a jelvénynek? És amint egyhangúan igen-nel válaszoltak, gonoszul megesküdték, hogy kiirtják az egész nemességet.“

„Lehetetlen leírni, mily véghetetlen kegyetlenségeket visznek véghez, körüljárnak, mint az ordító oroszlánok, mondhatatlan gyilkos tettekkel dühöngenek a nemesek ellen; nem kímélik a magzatot sem az anya méhében, elégetik a nemesi lakokat és falvakat és Zaránd megyében már föl is gyujtották Brádot, Kristyórt és Ribicét, úgyhogy e helyekről alig menekült meg három. Mint-hogy Zarándban nem találtak már nemesi lakot, azonnal átjöttek Hunyadba, ahol rögvest felégették Branyicskát, Marosnémetit, Solymost és Dédácst. Félek, ha ennek gyorsan nem vetik végét, ha nem is az egész országot, de nagyobb részét fölemésztik.“

Néhány nap alatt fölprédálták Abrudbányát és Verespatakot. Itt is kitűnt a zendülés vallási színezete. Kihirdetik mint Isten és a császár parancsát, hogy „aki disunita religióra nem áll és oláh köntösben nem jár, vagy nyársba húzzák, vagy fejét veszik“. A mozgalom általános, a pópák gyülekezésének megvolt a foganatja. Brassó

megye katonaságot kér a forrongó nép megfékezésére. A Szamos mellékén nemcsak a román parasztok mozogtak, hanem a magyarok is.

Két körülmény magyarázhatja meg a lázadás gyors elharapódzását és azt a végtelen gyászt, amelyet öldöklésével a magyarra hozott. Először, a katonai parancsnokság a kegyetlen tömeg ellen nem tett semmit, amiben Preiss katonai parancsnokot sujtja a felelősség. A katonaság utasítása az volt, hogy „amíg a haditanácstól nem jó parancs, kirukkolnak, de nem lönek“. Ez az eljárás a katonákban, magyarokban, románokban egyaránt azt a hitet keltette, hogy csakugyan a császár parancsára történik a rablás és gyilkolás. Másodszer, a császár túlzottaknak vélte az első híreket, hisz annyiszor meggyőződött a hatóságok megbízhatatlanságáról, hogy most is a nemesség félelmének tulajdonította a veszélyt. Midőn pedig a nemesség fegyveresen készül megvédeni életét a rabló, gyilkos csordák ellen, midőn a Déva várában ostromolt magyarság leveri a zendülőket és 44 foglyot rögtönbírótság útján kivégeztet, József ebben törvényteleniséget lát, nem jogos önvédelmet. A gyilkosokkal még hetek múlva is alkudoznak a katonatisztek. Négyezer emberélet és 133 hamuvá égett község adta meg az árát a katonai parancsnokság rosszhiszemű hanyagságának és a császár rosszul alkalmazott emberszeretetének.

Hadik terve szerint, ha Preiss 4-én értesült a „forradalomról“, már 13-án, vagy legfeljebb 18-án véget vethetett volna a kegyetlen, rabló, gyilkos, gyujtogató csordának. Ahelyett Schultz alezredes

alkura lép a „nemzeti és vallásügy“ előharcosaival, pedig azoknak fegyverzete éppen nem volt félelmes; kevés volt köztük a puskás, a legtöbbnek csak vasvilla és nagy bot volt a fegyvere. Csiszárjaik a cigány kovácsok és lakatosok voltak, az anyagot a „mindenhunnad“ elrabolt vas szolgáltatta. Csak nagy számuk és a meglepetés, nem bátorságuk adta kezükbe a magyarokat, de midőn látták, hogy a császári katonaság úgy bánik velük, mint rendes katonasággal, nőttön nőtt a szarvuk. Az eredeti cél, az úrbéri viszonyok könnyítése és az ígért bűnfelejtés, egészen eltűnik előlük. Nyíltan mernek szembeszállni a katonákkal, november 29-én, mikor azt várták, hogy leteszik a fegyvert, hirtelen megszállják Illyét, Bethlen Gábor születése helyét és hirdetni kezdik, hogy Hóra fejedelem, vagy éppen Dácia királya. Tordán egy román nyilvánosan azt mondta: „Feljött az oláhok csillaga, menjenek a magyarok Scythiába, mivel ők régibb lakosai a hazának.“ Szembetűnő, hogy a csak akkor keletkező dákoromán-elmélet megtalálta az utat a nép legalsóbb rétegéig, ami csak a pópák befolyásának volt tulajdonítható. Ők hirdették mindenütt Hóra akaratát, ők tartják fenn az összeköttetést Havasalfölddel, honnét még sok zsvány csatlakozott hozzájuk.

Kik voltak azok, akik mint pártütők lépnek fel és rémítik a magyarokat és szászokat? Hóra és társai, Kloska és Krizsán, a műveltség és erkölcs legalacsonyabb fokán álló bocskoros kecskepásztorok. A mozgalom vezetőit személyes veszélyük ragadta felkelésre, valami titkos ösztön vagy

remény elhitette velük, hogy eljárásuk nem bűn a császár szemében. A számos rabló és szökött katona kész segítség és midőn a vezérek már meggyőződtek arról, hogy a császár tisztában van bűnükkel, többé nem hagyhatták abba a felkelést, mert a kegyelem nem terjedt ki a vezérekre. Mihelyt a katonák komolyan foghattak a munkához, a nagy tömeg egyszerre szétrebben, követik a vezéreket a bércek közé.

Tizennyolc század katonaság elég volt a nagy tűz elfojtására: a felkelők már december elején lerakták a fegyvert. Hórát és Kloskát románok fogták el havasi rejtekhelyükben és adták át Kray alezredesnek. De még bujdosásukban is uralkodtak népük lelkén; a pópák útiköltséget gyűjtöttek részükre. A lázadás főcinkosait a császár, elvei ellenére, kerékbetörette Gyulafehérváron (1785 február 28-án). A széthulló tömeggel enyhén bántak, de csak nehezen bírták elsimítani az öldöklés által okozott izgalmat és helyreállítani az ország belső békéjét.

A zendülés nagy tanulságot rejtett magában a magyar nemzetre nézve. Rikító színben mutatta azt a veszélyt, amelyben egy kiváltságon alapuló társadalom forog. Az intéző osztályoknak sohasem volna szabad megfélelkezniük arról, hogy küzdelmeiknek ott a határa, ahol a nemzeti érdeknek és műveltségnek veszélye kezdődik. Erről egyaránt megfélelkezett József császár és a magyar nemesség.

45. AZ 1790–91. ORSZÁGGYŰLÉS ÉS ERDÉLY

József császár halálos ágyán, midőn háromnak kivételével minden intézkedését visszavonni kénytelen, „hogyszerre elejét vegyem a magyar és erdélyi rendek minden elgondolható, a méltányoságnak csak színével is bíró panaszainak, minden uralkodásom alatt kelt általános rendeleteimet el akarom törölni és őket azon állapotba visszahelyezni, melyben őfelségének, a boldogult császárnénak halálakor voltak“ (1790 február 20-án).

Egyszerre vissza akarnak térni nem is a húnokhoz, hanem a szittyákhoz. „Újítsuk meg erkölcsünket, a nők életmódját, gyermekeink nevelési rendszerét: váljunk a haza és az új fejedelem védő oszlopaivá.“ Egy csapással nemzeti lett a divat. A hún birodalom emléke fölelevenedett: „Kiván ország régi ősi nagy Attilát.“

Mindenüvé elterjedtek a mozgalom hullámai, ahol magyar és nemes élt. Erdély a török világ óta akkor olvadt lélekben ismét össze az anyaországgal. Háromszék felterjesztése, március 23-án, azért jellemző, mert a székely nemzeti gondolat teljes felújhodását fejezi ki. „A székely nemzet az ő régisége szerint megkülönböztetett törvényekkel és maguk által szerzett és állított szokások szerint éltek, szintén úgy a maguk örökségét nem pénzen, nem valami könyörgő és ajánló levelek mellett szerezték, hanem tulajdon véreikkel vették.“ Tiltakoznak véreiknek idegen tiszték alatt való sorozása ellen. Tiltakoznak a jobbágyok felszabadítása ellen. „Azokat, idegen nemzet léteikre azért telepítették le és adtak nekik birodal-

mat, hogy a lézengő és szökevény emberek miatt az ország és nemzetünk prédálás, lopás és újabb-újabb elkerengés által ne károsíttassék.“ Követelik, hogy a katonai határvidék köztük szűnjék meg (Mádéfalva) és hogy minden tisztjét a nemzet válassza a nemzetbeliek közül.“ Átnéznek hegyeiken túlra is, ők is hozzászólnak a nagy politikai kérdésekhez. „Az emberi társaság főcéljának elérésére nézve világos, hogy az uralkodó ne kezdhessen hadat, hanem előbb tanácskozzék az országgal. Hogy a hadi támadások csupán az udvari titkos végzésektől függenek, az egész emberi társaságnak boldogságával ellenkezik.“ Ilyen módon találhatók meg Rousseau tanainak visszhangja a Hargita tövében. A jobbágyok ügyében ugyan nem ismerhetők fel hatások. Egészen a történeti jog alapján állanak és az országgyűlés egybehívását a leopoldi diploma alapján sürgetik, nem pedig a Contrat Social alapján.

A háborús állapot zaklatása közelebb hozta az alattvalót urához, de azokról a jótéteményekről, amelyeket a császárnak köszönt, különösen a személyes szabadságról, éppen nem volt hajlandó lemondani. Különben is a magyar paraszt a békés korszak alatt, az úrbéri és királyi oltalom alatt nagyot haladt előre. „A parasztnak nemcsak esze van, írja Almásy Pál, hanem bizonyos jóléte és műveltsége is. Nem akar jobbágyságra visszatesni.“

A jobbágyság nyugtalansága először a Hóralázadás vidékén vehető észre. Zarándban nyíltan hirdetik a lázadást, ebben a román papok járnak elől, úgyhogy a nemesség fegyverkezni kénytelen.

Biharból is jő hír a jobbágyság mozgolódásáról és a pópák izgatásáról. Midőn már csillapodni kezdenek a kedélyek, újra fenyeget a havasi mócok kitörése.

Igazgatás dolgában a kamara egyesítve marad a helytartótanáccsal, szintűgy egyesül az erdélyi kancellária a magyarral, „mert a rendek úgy kívánják“. De a magyar kormányzések Budán maradnak.

József rendeleteinek visszavonása és halála éppúgy érintette Erdélyt, mint Magyarországot. Ki kell emelni, hogy mivel a rendi élet visszaállításáról van szó, a fordulat nem szorítkozhatott a magyar és a székely nemzetre, résztvettek abban a szászok is, sőt rendi és kiváltságos jogaikat följé helyezték minden másnak. Nem bírták megbocsátani a németesítő császárnak, hogy „Univerzitásukat“ felozlatta és a polgári egyenlőség (concivilitas) elismerése által lehetővé tette más törzsűeknek is, magyaroknak, románoknak, nem-szász németeknek betelepítését, az addig meglehetősen zárt községeikbe, városaikba. „Ismét feléledünk, a szász ismét nemzet. Mindnyájunknak dobog szíve, minden szemből örömkönnypereg.“

Az volt a nagy kérdés: fennmarad-e a három kiváltságos nemzetnek egyetértése akkor is, amikor nem a régi állapot, hanem újítás kerül szóba. Tán ekkor érezte a magyar legjobban a nemzet egyesítésének és erősítésének szükségét. A két haza egybeolvasztását a magyarság érdeke parancsolta. Ezt az egyesítést József császár előkészítette; a két ország már több év óta egy igazgatás,

egy törvény, egy kormány alatt állott. Mihelyt Magyarországon enyhült a felekezeti ellentét, maguk a katolikusok készek voltak a protestánsoknak megadni a polgári egyenlőséget és az elválasztás legfőbb alapja elvesztette százados jelentőségét.

A kormány is eleinte az unió álláspontjára helyezkedett. Midőn a király a három nemzetnek és területének visszaállítását elrendelte, fölöslegesenek mondta ki a külön erdélyi kancelláriát; az tehát egyesítve maradt a magyar udvari kormányzóval, a gubernium egyenesen a kancelláriától függött. Mihelyt összeült a magyar országgyűlés, több magyar megye és székely szék folyamodott szorosabb egyesítésért. Külön kiváltságokat megszerették volna ugyan tartani, de nem akartak lemondani arról a biztonságról, amelyet a magyar királyi hitlevél nyujt. Ily értelemben szólt a tudós gróf Batthyány Ignác püspök az ülésen.

Külön erdélyi gyűlésre már azért is szükség volt, mert Leopold király nézete szerint meg kellett hallgatni az erdélyi rendeket is. Erdély kormányzója, egy esze, jelleme és tudománya által egyaránt kiváló államférfi azt óhajtotta, hogy csak a magyar koronázás után tartsák meg az erdélyi gyűlést. De Kaunitz, a külügy hírneves és jeles vezetője az államtanácsban elérte a nagyon titkos szándékot az erdélyi nagyfejedelemnek Magyarországgal való elválaszthatatlan egyesítésére. Leopold addigra akarta elhalasztani a diétát, míg elég katonaságot lehet elhelyezni a nyugtalankodók fékentangására. Kaunitz határozottan a „divide et impera“ elv felhasználását

ajánlotta. Ily elv alapján ment az utasítás báró Rall altábornagyhoz, mint királyi biztoshoz, miszerint ha a rendek az uniót indítványoznák, annak elfogadását minden mód akadályozzák meg, sőt ragadjon meg minden eszközt, hogy az unió még szóba se jöhessen. „Mert én az ilyen egyesítést soha nem engedhetem meg – és nem is akarom.“

A „divide et impera“ elv nemcsak Erdélyben jutott érvényre. Természetes, hogy a szászok ellene voltak az uniónak, de még sok székely is, akik közt főképp gróf Nemes János volt az egyesülés ellen, aki ebben Hatzfeld államtanácsosra hallgatott. A Partium megyéi közt csak Belső-Szolnok és Doboka megyék állottak az unió mellé, viszont a magyar urak csaknem kivétel nélkül az uniót követelték. A diéta tagjai közül csak 70 volt nem-nemes.

December 21-én megnyílt a gyűlés és fennforgott az a kérdés Budán, törvényes-e a gyűlés, holott kétséges, elismerik-e a rendek a kormánynak törvényességét – hisz azt József császár alakította. Másnap mégis mind letette a törvényes esküt, mégpedig magyar nyelven. Az ünnepélyes megnyitásnál Rall tábornok megnyitotta a gyűlést és a király nevében biztosította a rendeket jogaikról és kiváltságaikról. Nagy kedvezés volt a magyarokra nézve, hogy Kolozsváron székelt a gyűlés, nem pedig Nagyszébenben – a két város két külön világot jelentett. A rendek lelkesedve tették le az esküt, mire a tábornok „a király lelkére“ esküdött az ország, valamint a rendek összes szabadságainak fenntartására. A leg-

lényegesebb kérdés az úrbér volt: azt kellett volna elsősorban kidolgozni – de majd egy félszázadba került, míg e legkényesebb kérdéssel lehetett volt foglalkozni.

Hogyan szavazzanak? Elfogadták a kormányzó véleményét, hogyha két nemzet megegyezik, a harmadik is köteles hozzájárulni. De hát arra való volt a szász, hogy sérelméért a királyhoz fordulhasson orvoslásért. Mégis letették a három testvérnemzet szokásos esküjét, de a Partium megyei, Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár vidéke kikötötte, hogy ez az eskü nem gátolhatja őket abban, hogy Magyarországhoz csatlakozzanak.

Először 1791 január 18-án tárgyalták Erdélyben az uniót: az volt a kérdés, szó legyen-e a két kancellária egyesítéséről? Többet azonban nem bírtak kivívni, mint azt, hogy az egyesítés fennmarad, míg a rendek nem határoztak. Híre jött, hogy az udvar csakugyan elválasztja a két kancelláriát és a magyarok ez ellen tiltakoztak, de hiába, tovább azonban nem bírtak jutni, mint az udvari hatóság közösségéig. Türi Sámuel ítélmester nem helyeselte ugyan a vitában az egyesítést, de legalább azt kívánta, hogy vámegység és szabad forgalom legyen a két ország közt, ezzel szemben Cserei ítélmester nagyon felülről kimondta, hogy ez nem olyan dolog, amelyért nemesember lelkesedhetik, mert a közbenső vám eltörlése legfeljebb a görögnek meg az örménynek érdeke.

Természetes, hogy a szász kezdettől fogva az unió ellen kardoskodott, különösen Rosenberg és Heydendorff tanúsítottak nagy izgatottságot a vitában. Végre lejött a leirat, hogy a két kancell-

láriát elválasztják. Teleki Sámuel mint új kancellár, már le is tette az esküt, de a rendek új felterjesztést határoztak el az unió érdekében. Most már a kormányzóság is az unióhoz szegődött, oly keményen, hogy az új kormányzékkel nem is akartak érintkezni, csak magával a királlyal, de ezen egy újabb felirat sem változtatott és a befejezett tények előtt meg kellett hódolni.

Kaunitz elve maradt az uralmon és világos volt, hogy az erdélyi különválasztás is a magyarság ellen irányult. Kényelmesebb egy szétdarabolt országot kormányozni, mint az egységest.

A szászok viselkedése nagy visszahatást keltett. Midőn, nemzetül, tiltakoztak a kancellária ügyében küldendő felirat ellen, Wesselényi Miklós azzal vádolta őket, hogy nekik alig lehet más szándékuk, mint a három nemzet uniójának megszegése, és az, hogy behízelegjék magukat az udvarnál. Joggal lehetett őket vádolni, hogy éppen nem hálásak a magyar nemzet iránt, holott csak az szerezte vissza szabadságaikat. Teljesen igénybe vették azokat a kiváltságokat, amelyeket a magyar alkotmánynak köszönhettek, azonfelül azonban nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy magukat mint kiválóan hű és megbízható alattvalókat mutathassák.

Növekedett az elkeseredés, midőn olyan kérdésben is szembenállottak, amelyben a törvény és igazság teljesen magyar részen volt. A kormányzósághoz német nyelven írt udvari leirat érkezett. A rendek felszólították a kormányzékot, hogy küldjék vissza ezt az iratot, mire a szászok újra ellenkeztek. Csak természetes volt aztán a fel-

szólítás: „menjenek hát Németországba“. Végre valahogy megegyezés jött létre, de minden esetben, mikor a szászok valamelyes külön érdeke forgott fenn, és amiben nem is volt igazuk, újra meg újra kitört a veszekedés.

Ebben az országgyűlésben jutott először tárgyalás alá az annyira fontos és nyomasztó román ügy. A három kiváltságos nemzet örvendett a régi rend helyreállításának, a románok, akikkel oly jól bánt József, most újabb elnyomástól tartottak és panaszukkal egyenesen a királyhoz fordultak. Ezt a folyamodást Méhessi kancelláriai titkár szerkesztette és Babb János görög katolikus püspök és Geraszim Adamovics görög keleti püspök adták át Leopoldnak, aki azt elintézés végett az országgyűléshez küldötte. A román törekvéseknek nagy hasznára volt a hazafiaknál méltatlanul oly nagy történeti tekintélynek örvendő Anonymus, Béla király jegyzője. Arra hivatkoztak, hogy ők rómaiak, az ország első lakosai, sőt arra is, hogy szerződést kötöttek Tuhutummal és ezen a réven jutottak magyar uralom alá. Csak éppen arról feledkeztek meg, hogy az állítólagos Gelout Tuhutum népe megölte. Mégis megmaradtak amellet, hogy jogaikat csak a XVII. században vesztették el; nem áll tehát, hogy a román csak túrt, bebocsátott faj volna Erdélyben.

Kérik a királyt, adja meg nekik a polgárjogot (conciuitas), hogy papságuk, nemességük, polgári és parasztsztyályuk éppoly kedvezményekben részesüljön, mint a megfelelő rendek. Ki-nevezéseknél, választásoknál ne legyen szabad

őket mellőzni. Azok a megyék, székek, községek, amelyekben ők a többség, román neveket nyerjenek. Szerb példára ők is nemzeti kongresszust akarnak. Mialatt e folyamodást az országgyűlésen felolvasták, félreverték a harangokat, tűz ütött ki a városban, sokan távozni akartak a teremből. Wesselényi Miklós fülükbe dörögte, maradjanak, nagyobb tüzet kell eloltani a házban. (*Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae, jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium, 1791.*)

Az volt kérdésben, jogot nyerjen-e a nyers szám? Olyat, minőt eddig csak történeti érdem biztosított. Nehéz volt eddig is a három nemzet és a négy vallás igazgatása, mi lehet, ha ezekhez egy negyedik, vagy ötödik is járul? Ekkor ugyancsak kitűnt, mennyire életkérdés Erdélyre nézve a Magyarországgal való egyesülés. Minthogy az unió nem jött létre, meg kellett tagadni a romántól, mint nemzettől a jogot; ebben mind egyetértettek. Alkotmányos szempontból nem volt alaptalan az a felfogás, hogy mindegyik nemzetnek vannak kiváltságosai és jobbágysai és a románok közt is van nemes és polgár. A rendi jog nem nemzeti-ségen alapul, hanem kiváltságon. A román nemzetet műveltségének alacsony foka megakadályozza abban, hogy a közigazgatásban részt vegyen, ezen csak papjaik nevelése segíthet, mert most a pásztorok nem különbek nyájuknál. Csak arra voltak hajlandók, hogy a görög nem-egyesültek szabad vallásgyakorlatáról hozzanak törvényt. Ennél tovább nem jutottak: a nép erkölcsi és szellemi föl-emelése túljárt a rendi gondolkodás határán.

A budai diéta sokban mintája lett a kolozsvárinak. Erdélynek is megvolt az a törvényes joga, hogy a törökkel való békekötésekbe beleszólhasson. Sokan Moldva és Havasalföld megszerzését ajánlották a királynak, azok különben is a magyar korona országai; ajánlották is a két hűbéres országnak megszerzését, annál is inkább, mert különben ezek a határterületek orosz uralom alá jutnak. A király megtagadta az erdélyiektől a követküldés jogát, de megígérte, hogy a békealkuban (1791) tekintettel lesz az ország jogos kívánságaira; a határkitűzésnél közreműködhetnek az erdélyi biztosok is. Kilátásba helyezi az uralkodó, hogy arra alkalmas erdélyieket is alkalmaz, főképp mint ügyvivőket a két román fejedelemségben.

Valóban lényeges különbség a magyar és az erdélyi alkotmány közt a felekezeti viszonyok megállapítása volt. Mária Terézia gyakori, néha erőszakos térítései után újra kellett rendezni a felekezeti viszonyokat. Az áttérések ügye volt a főnehézség és a katolikusok, élükön Jósikával, törvénybe akarták volna iktatni azt a rosszalást, amelyet a megfelelő magyar pontozat a katolikus vallást elhagyó hitehagyókat érinti. Kimondták, hogy egy felekezet ellentmondása a többiek határozatát nem teheti erőtlenné. A vegyes szakaszoknál e lényeges és régi törvényben alapuló különbség a magyarral szemben az, hogy a gyermekek vallásán nézve katolikusok és protestánsok egyenjogúak. Erdélyben a katolikus nem volt uralkodó vallás. A szászok, szokásuk szerint, még külön küldöttséget menesztettek a császárhoz, hogy az

országos határozatok ellenére is lehetőleg érvényesítsék érdekeiket.

Az annyira óhajtott újítás csak több mint egy félszázad után vált valóvá.

46. AZ ALKOTMÁNY HELYREÁLLÍTÁSA ERDÉLYBEN

A magyar gondolat minden gát ellenére diadalmasan kezdett kibontakozni. Csak most jutottak oda, hogy az unió döntő értékét a nemzet életére teljesen bírják méltányolni. Régebben a jó erdélyi magyar idegenkedett a Magyarországhoz kapcsolástól, mert az gyöngíti ősi szabadságát és veszélybe dönti a vallási egyenlőséget, úgyhogy csak az aránylag kevés katolikus kívánta az uniót, mert az uralomra segítette volna hitét. De most, midőn József császár hatalmi szóval megdöntötte a hagyományt és egyesítette közös kancellária által az egész közigazgatást, a két testvérhaza is közös védelmet látott az unióban. Azt nemcsak a magyar országgyűlés követelte, hatalmas párt szólalt fel mellette Kolozsvárott is, hol báró Wesselényi Miklós és Mohay János voltak a vezetők. Megrögzött szokásuk szerint csak a szászok voltak ellene.

De ha a forradalmi és napoleoni korszakban a sokkal hatalmasabb nemzeti mozgalom sem bírta célt érni, még sokkal kevésbé volt ez elérhető a sokkal kisebb „Erdély hét bűne“ által terhelt és bénított nagyfejedelemségben. Reformról nem lehetett szó, még az úrbérhez sem mertek nyúlni.

Béctől függő lett autokratikus kormányra fajult a szabad választáson alapult kormány. Nem csoda, ha e zord, háborús időkben a „quieta non movere“ volt az első kötelesség és el kell ismerni, hogy úgy gróf Bánffy György mint kormányzó és gróf Teleki Sámuel mint kancellár magaslatán állottak feladatuknak. Nem is igen nyúlhattak semmihez, 1809 óta nem volt országgyűlés Erdélyben.

Mint a fejedelmek korából visszamaradt örökséget, az erdélyi országgyűlést sokkal nagyobb hatáskör illette meg, mint az akkori magyart, mert nemcsak a rendeket képviselte az uralkodóval szemben, hanem egyenes befolyása is volt a kormányzatra. Ő jelölte ki a törvény értelmében, a bevett felekezetek alkalmas férfiai közt az összes főtisztviselőket, a kir. táblai bírákat és főispánokat is. Mivel annyi időn át nem volt országgyűlés, a megüresedett helyeket az udvar töltötte be, olymódon, hogy a kormányzóknál már csak egy tanácsos volt, aki tisztét törvényes választásnak köszönte. Nem igen tartottak tisztújítást és a törvény kikerülésével kinevezéssel töltötték be a hivatalokat. A megüresedett hivatalok betöltésénél nem voltak tekintettel a felekezetek arányosságára, hanem lehetőleg katolikusokat juttattak be és a kormányzóknál a katolikus püspöknek volt többnyire döntő szava. A református gróf Teleki Sámuel halála után katolikus lett az ország minden főhivatalnok, ami főképp a reformátusokat sértette, akikhez az erdélyi főnemesiség és magyarság nagyobb része tartozott.

De az unió eszméjét nem lehetett már eltemetni. Valamint 1790–91-ben, később is az Er-

déllyel való kapcsolat szorosabbá kötése volt az alkotmányának élvezetébe visszajutott Magyarország legfőbb óhaja. A preferenciális gravamenek és sérelmek közt Erdély egyesítése is szerepel, de még külön is követelik az Erdélyhez csatolt részeknek (Partium) visszacsatolását. Nem csoda, ha éppen ezen a királyság és fejedelemség közti átmeneti vidéken vert legmélyebb gyökeret az egyesülés gondolata. Akkor báró Wesselényi Miklós volt az unió legkiválóbb előharcosa, oly férfiú, akiben a nemzetéhez való hő ragaszkodás egyesült a feudális főúr büszkeségével és dacával és a század felvilágosodásával. Még – régi szokás szerint – magánháborút viselt egy szomszéd gróffal, Kufsteinba került, „szenvadni megtanította a császár, de félni nem“. Berzsényi őt egyik legszebb ódájában orkánhoz és villámcsapáshoz hasonlította. „Eljött a tehetetlen kor, puhaságra serényebb.“

Nagyobb körültekintéssel és államférfiúi nagyra-vágyással párosult ifjabb Wesselényi Miklósnak (szül. 1795) ősejeje. Először 1818-ban lép fel, midőn Erdélyben országgyűlés nélkül akarják szabályozni az úrbért és megyéről-megyére járva ellenzékét szervezett e hasznos, de nem törvényes eljárás ellen. Ez időben kezd az erdélyi nemes ifjúság honi nyelvért és honi viseletért lelkesedni, mint azelőtt egy emberöltővel. De nemcsak izgatás folyik: Wesselényi a magyar jog tanulmányára veti magát, körébe vonja őt a hazafias mozgalom és ezidőtájtban szőtt baráti viszonyt a nálánál idősebb gróf Széchenyi Istvánnal és annak társaságában végbevitt utazása Angliában és Francia-

országban, nagyban hozzájárult látóköre szélesítéséhez. Majd, midőn megnyílik az országgyűlés (1825), már a nagy színpadon szerepel és a felső táblán mondott lelkes beszédeivel réme lesz az aulikusoknak és büszkesége az ellenzéknek, de különösen az ifjúságnak. Mint megyéje, Közép-Szolnok, ő is nyeregben van Magyarország és Erdély közt, egyéniségével reányomván bélyegét mindkettőre. Sorban járta Erdély markális gyűléseit is, ellenállásra biztatva a hazafiakat a törvénytelenység és jogfosztás ellen.

E munkájában Zsibó ura, az erdélyi ifjúság vezércsillaga, nem maradt követők nélkül. Bár kicsiny Erdély, sohasem volt híján eréllyel és hazaszeretettel kitűnő férfiaknak. Ilyen volt gróf Kendeffy Ádám, a foltnélküli gentleman, ilyen gróf Bánffy János, akiben határozottság mérséklettel és úri modorral egyesült; ilyen a törvénytől nem tágító, kiváló ékesszólású báró Kemény Dénes és az ellenzéknek magas színvonalra emelő Szász Károly. Eljártak a megyegyűlésekre és azon voltak, hogy az eddig egyes tisztviselők ellen irányuló elégedetlenséget elvivé tegyék és a kormánynak a tisztségek betöltésénél követett eljárását rosszalják. Kolozs megye, az ellenzék egyik főoszlopa, gróf Bethlen János útján keresztülvitte, hogy feliratot intézzenek a királyhoz, amely szerint „megtagadják a guberniumnak az engedelmisséget és csak azokban a kérdésekben tűrjék el rendelkezéseit, amelyek nélkül a közigazgatás megakadna“. A „vándorpatrióták“ ugyanazon határozat hozatalára hívták a többi megyét is, úgyhogy a kormányzás fennakadt.

Az 1830 júliusi francia forradalom nálunk is nagyot lendített az ellenzék ügyén. Új jelszót választottak: a diétát. „Kolozs megye rendei Bethlen János indítványára magukat a guberniumtól függetleneknek nyilvánították, ha az nekünk hat hónap alatt országgyűlést nem eszközöl.“ A császár ígéretet tett, hogy 1832-ben, de bajos volt a felizgatott kedélyeket lecsendesíteni. Általános volt az elégedetlenség, az unió sürgetése, a magyar országgyűléshez való folyamodás. Végre a császár Vlassics Ferenc horvát bánt küldte teljhatalmú biztosul Erdélybe. A bán sokat érintkezett az ellenzékiekkel is, különösen Bánffy gróffal és meggyőződött arról, hogy országgyűlés szükséges, mert a törvényes rend csak az országgyűlés által állítható helyre.

Ilymódon vívta ki Erdély, Magyarországra támaszkodva, az alkotmány helyreállítását. Helyre kellett állítani a kölcsönös bizalmat. Csak igen lényeges törvénysértések, a választás jogának szinte teljes megsemmisítése, a protestánsok tudatos mellőzése tette lehetővé, hogy ebben az alapjában igen maradi országban olyan erős ellenzék jöhessen létre. Most már nem elégedtek meg a diplomával, hanem a teljes uniót követelték, csakis attól remélve szabadságot és üdvöt. „Mindен igaz magyar egyetért azon óhajtásban, hogy a két magyar haza egyesüljön. A fejedelmek alatt hozott, az elválás óta megállapított törvényeivel éppúgy élhetne az egyesülés után is, mint most. Ezt sokan tagadják és az egyetlen ok, melyet felhoznak ellene, de ha jól megfontolják a kérdést,

ezen egy ok ellen mennyi nyomós okot hozhatnánk fel.“

„A kevésszámú magyar mennyit nyerne, ha egybeolvadna, kik most idegenek egymáshoz és két nemzetet formálnak: együtt, kettős erővel sietnének nemzetiségük megerősítése és kitűzött legszentebb céljaik felé. A kor lelke a felvilágosodás fáklyáit lobogtatja, melegszenek tüzénél hazám fiai és látom, közelebb az idő, mint reményleni is mertük volna, melyben számadásra fogjuk vonhatni, kik szent jussainkkal visszaéltek.“ (Gróf Gyulai, 1830 szeptember 14-i feljegyzés.)

47. ERDÉLY ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Ha Magyarországon is a közjogi problémák és sérelmek állottak a legfelsőbb polcon, ez még inkább áll Erdélyre nézve. Nem hiányoztak a kishazában sem a reformok megvalósítását szívükben hordozó komoly hazafiak. Sokan fenntartották a szabadelvűség hagyományát és máris jelentékeny volt azok száma, akik Széchenyi varázsa alá kerültek. Sokkal nehezebb volt azonban a megújulás megindítása, mint Magyarországon, ahol mégis történt már sok lépés a jobbágység helyzetének javítására. Itt ellenben ez nem csupán a nemesség előítéleteibe és érdekeibe ütközött, hanem mivel jobbágység és románság majdnem azonos, egyértelmű volt egy olyan idegen népnek és vallásának jogokkal való felruházásával, amely számának túlsúlyával fölbillentheti a

három nemzetnek és négy vallásnak annyi művészettel fenntartott egyensúlyát és felsőségét. Reformra csak úgy gondolhatott a magyar hazafi, ha a nemzetiség már megerősödött, mielőtt a románt felszabadítják; ezt az erősítést pedig nem nyújthatja más, mint a két nemzet szoros egyesítése. Ezért a reform és az unió voltaképp azonos, aminthogy egy férfiú, báró Wesselényi Miklós volt ez eszmének leghívebb és legkitartóbb vezére. Viszont a különállás mellett küzdött nemcsak a hivatalokra vágyó, gyakran reászorult nemesség, amely számosabb és szegényebb volt, mint átlag Magyarországon, hanem a kormány hívei és általában mindenki, aki ellene volt a reformnak és a magyarság felsőségének.

Már Magyarországon is a nemzet szétforgácsolása könnyítette meg a kormány túllépéseit és a sokkal kisebb Erdélyben még csekélyebb akadályra talált a hivatalos és királyi önkény. Az alkormányoknak úgyszólván csak neve maradt meg. A kormány egészen független a rendektől, a megyék és városok önkormányzata megszűnőben, az egyetlen még életképes autonóm közeg a protestáns egyház, de már ezt is kikezdték. E sérelmek orvoslására volt hivatva az 1834-i diéta. Ennek megtartását a vándor patrióták fellépése és a megyék feliratai szinte kicsikarták.

A magyar országgyűlés sem volt egyöntetű, de az erdélyi még sokkal különbözőbb alkotórészekből keverődött együvé. A megyék, székek és városok követein kívül jelentékeny számú, akár származás, akár vagyon által kiváló férfiakat szokott a kormány meghívni: ezek voltak a regalisták.

Felsőtábla vagy ház nem volt, hanem a kormány-szék helyet nyert a diétán. A regalistát azért fogadták be, mert a kormány ellensúlyul használhatta a függetlenebb elemekkel szemben, ezzel azonban nagyon is vissza szokott élni a kormány, olyan módon, hogy a tiszteletre legméltóbbakat kihagyta és sokkal kevesebb értékűeket fogadott be. Már az is nagy sérelem volt, hogy a gubernium, amelyet nem a rendek választottak, és nem volt egészen törvényesnek ítéltető, e kinevezések által részt vegyen a törvényhozásban, ezért az ellenzék kezdettől fogva érvénytelennek nevezte a kormány-szék minden rendelkezését, míg annak tagjait a gyűlés meg nem választotta. Elnöknek gróf Nemes Ádámot választották.

Így kezdettől fogva lényegesek voltak az ellentétek. A király biztosnak Estei Ferdinánd főherceget nevezte ki, teljes, katonás reakcionáriust, aki szinte a monarchia elleni bünt látott minden ellenzékben. Viszont éppen báró Wesselényi Miklós volt az oppozíció vezére, épp olyan kemény leány, akár a főherceg. Így az összeütközés nem maradhatott el. Wesselényi az egyes nemzetek tanácskozásán akarta volna kezdeni, előkészítésül, mint Magyarországon a kerületi üléseket, ebben azonban a kormány már külön szervezkedést látott. Megváltoztatták az országgyűlés megnyitására kitűzött napot és nem bocsátották be a jogosult követeket az országházba. Erre a rendek mégis összeültek a református templomban, majdnem egészen olyan módon, mint ahogy 1789-ben a nagy francia forradalomban történt, a labdatereben. Egyre feszültebb a viszony a kormány-

szék közt, amelyet nem ismertek el törvényesnek és a jogait követelő diéta közt. Akár Magyarországon, mindig az volt a kérdés: a királyi proposíciókat tárgyalják-e elsősorban, avagy a gravámeneket. A királyi biztosban nem igen volt okuk bízni, ezért egyenesen a királyhoz fordultak, de nem nyertek kedvező választ és így az ingerültség egyre fokozódott. Ezt még növelte, hogy a király báró Nopcsa Eleket, aki a választásban csak kevés szavazatot nyert, nevezte ki a diéta elnökének.

Itt is, úgy mint Magyarországon, még ki kellett vívni a nyilvánosság jogát. Az ellenzéknek érdekében volt a legkiválóbb szónokoknak, Szász Károlynak, báró Kemény Jánosnak, Wesselényinek beszédeit olvastatni és terjesztetni, a kormány pedig nem szívesen hallotta a folytonos ostromot. Ezért el is tiltották a napló kinyomatását, Wesselényi azonban könyomdát szerzett és 1835 január 29-i gyűlésen bemutatta az első sokszorosított ívet, amit nagy lelkesedéssel fogadtak, aztán a rendeknek ajánlotta fel. Erre a diéta feloszlata volt a válasz. Az elszánt opposzíciónak nagy volt a hatása és már véres összeütközés is folyt katonák és polgárok közt. Bécsben az erdélyi forrongások keltette izgatottságával akarták megokolni a császár halálos betegségét. De Ferdinánd főherceg tovább is megmaradt királyi biztosnak és Wesselényi üldöztetése által akarta ijeszteni az ellenzékét. Sem az erdélyi királyi tábla elmarasztaló ítélete, sem a párbaj, amelyet Wurmbrandt gróffal kellett vívnia, nem csökkentette Wesselényi befolyását és nem tudta keresztülvinni,

hogy távol maradjon a politikától. Ő pedig délután végigment az utcán, hogy lássák, milyen kevéssé zavarják őt meg az életbevágó események, este néhány barátjától elbúcsúzott és lóháton Magyarországra sietett, hogy magát Pozsonyban, mint a felsőház tagja, a „salvus conductus“ védelme alá helyezze.

Mindez az unió létre nem jötte érdekében történt, és pedig az uralkodó egyenes akarata nyilvánítása alapján.

Magyarországon 1837-ben, Pálffy Fidél kancellársága alatt, teljes volt a reakció. Ezt Széchenyi István is nagyon rosszallotta. Összeült az erdélyi diéta 1837-ben, de az ellenzékét már nem a tüzes, viharos Wesselényi képviselte, hanem a mérsékelt, de erélyes Bánffy János. A katonai beavatkozás egyidőre helyreállította a nyugalmat, de mégsem ért cél. A kormány a hivatalnokok elmaradt választását sürgette, a reformok tárgyalását is munkába készült venni, de a főtörekvés az volt, hogy a főherceget megválasszák kormányzónak és így az önkény törvényes szint ölthessen. De a választás a főherceg ellen ütött ki; többséget nem nyert. Azt állították és bizonyították, hogy az nem a férfiaknak, hanem a hazafias hölgyeknek volt műve.

Egyebekben engedékeny volt az országgyűlés, megválasztotta a már hivatalokban levő tisztviselőket, az unió dolgában nem ellenkezett, sőt tiltakozott az Erdélyhez tartozó részeknek Magyarországhoz kapcsolása ellen. Ez időpontban a kormány törvényes formák közt végezte feladatát és

igen erős párt támogatására számíthatott. Ennek a ki nem mondott, de annál nyomósabb oka az volt, hogy, mivel a nemesség átlag szegényebb a magyarországinál, elszegényedésétől tartott, mihelyt könnyítenek a jobbágyok sorsán vagy az úrbért meg kell váltaniok. A döntő különbség abban állt, hogy a nemességnek Magyarországon igen kiterjedt majorsági (allodiális) birtoka is volt, amely a jobbágyság megváltása vagy felszabadítása után is saját tulajdonában maradt, holott Erdélyben csaknem kivétel nélkül a jobbágyok munkájára és földjük jövedelmére szorított. Ez volt oka és alapja annak, hogy a kormány oltalma alá igyekezett jutni, elhagyta a sérelmi politikát és a jobbágyság védelméről és felszabadításáról lemondott.

Béke és nyugalom állott be a nagy beszédek után, a fő méltóságokat jó hazafiak nyerték, mint gróf Teleki József kormányzó és báró Jósika Samu kancellár. Ezek az urak, politika dolgában, igen közel állottak a magyar „fontolva haladó párt“-hoz, amelynek gróf Dessewffy Aurél volt legeszesebb és legműveltebb képviselője. Alapjában az angol országgyűlések politikáját utánozták, amelyek szívesen meghallgatták a reformokat, de meggondolták a haladás minden lépésének igaz értékét. Így az udvar kívánságainak is megfeleltek és a kiváltságaikat és vagyonukat féltő rendeket sem aggasztották. Legnagyobb tekintélynek a nagyműveltségű és határozott jellemű báró Jósika Samu örvendett; benne látták Erdély önállóságának legerősebb bástyáját. Bizonyos, hogy ezzel ismét háttérbe szorult az unió, de a többi fontos

tárggyal, főkép a jobbágyság nagy kérdésével immár komolyan kezdtek foglalkozni.

Ennyi akadály, ennyi fontosnál fontosabb ügy forgott szőnyegen, úgyhogy a reform még lassabban haladt előre, mint Magyarországon. Ellenzékben most sem volt hiány, sőt az immár erősebben szervezkedett és szorosabb viszonyba lépett a magyarral, de mivel tagjait lassanként kiszorították a hivatalokból vagy lemondtak, az ügyesen munkálkodó kormánypárt ellenében sem az országgyűlésen, sem a megyékben és székekben nem bírtak többséget nyerni. Elővették valahára a reformmunkálatokat is, amelyeknek kidolgozása negyven évvel ezelőtt vette kezdetét. De már ezen a diétán a magyar nyelvnek hivatalossá tétele felől folytak az erős viták. Noha a százszokkal igen előzékenyen bántak, ebben a döntő pontban eltértek a többi két nemzettől és ennek a nemzetnek külön, magyarelles eljárásának kellett tulajdonítani, hogy a király az erről szóló törvényt nem szentesítette. Csak 1846-ban iktatták törvénybe a magyart, mint hivatalos nyelvet és a törvényjavaslatokat már magyar nyelven fogalmazták, úgy mint az 1790–91. években. Nagy vitát idézett elő a vegyes házasságok és a katolikus hittől való elszakadás kérdése is. mert a klérus, a papság gyámolításával éppúgy igyekezett hatalmát és befolyását terjeszteni, mint a Királyhágón innen.

A területnek aránylag csekély volta miatt könnyű volt a magyar és székely megyék mozgalmát, az alkotmányos törekvések minden sugárát a központba vonni. Az ellenzékét, kevés ki-

vétellel, Kolozsvárról igazgatták. A megyéken mutatkozó politikai színű fellépések határai nagyon is ki voltak mérve és a tárgyalás menetele előre megszabva. A rögtönzés és szavakkal portyázás gyéren fordult elő és az összetartás szilárdabb alapokon és szigorúbb fegyelmen nyugodott, mint Magyarországon. Ehhez a könnyítéshez az is járulhatott, hogy alig volt Erdélyben megye, amelyben az országgyűlési ifjúság erkölcsi terrorizmust gyakorolhatott volna, úgy, mint a pozsonyi diétán nagy száma, heve és rivalgása által.

A törvényhozás legfőbb feladata, annyi éven át, az úrbér szabályozása maradt. E feladatnak megoldását szükségessé tette a földesúr és a jobbágy közötti viszonynak, a kornak megfelelő változása, mert a földesúr túlkapásai maguk után vonhatták a jobbágy zendülését. Már több helyütt is nyílt elégedetlenségben nyilvánult az ellenszegülés és közel állott már a pórlázadás réme. Izgatókban nem volt hiány és egy Varga Katalin nevű asszony, aki magát Ferdinánd király dajkájának mondta, volt a legveszedelmesebb, a szegény emberektől becézett izgató. Az ellenzék időszerű engedményekkel kívánta volna elejét venni a bajnak és ez irányban nagy hatással működött a báró Kemény Zsigmond szerkesztette „Erdélyi Híradó“. Viszont a kormány, túlságos áldozatok követelésével nem óhajtotta elriasztani pártfeleit és sem maga törvényes módon nem állapította meg az úrbért, sem az országgyűlésen nem lépett fel hathatósan a jobbágyság érdekében. Ez volt oka annak, hogy a hosszas és gyakran viharos

vitáknak alig volt valamelyes eredménye. Szabályozták ugyan az úrbért, de csak az 1819-i, a kormány által kiszabott mértékben, úgyhogy sok tekintetben nyomasztóbb volt a jobbágy állapota, mint a régi. Az erdélyi nemesség többsége, amelyet e kérdésben báró Kemény Dénes nagy ékeszólással vezetett, az ellenzék minden óvása ellenére sem akart megválni legcsekélyebb igényétől, sem saját biztonsága, sem az ország érdekében. Pedig a románságnak a tárgyalások menete alatt egyre növekedő és az őket ki nem elégíthető megoldás által roppant mértékben fokozódó gyűlöletéből, annak, aki közlről és élesen tudott látni, könnyű volt észrevenni, hogy minő közel az erőszakos kitörés.

Minél irtóbb, gyilkosabb az állapot, annál inkább kellett megizmosodnia az unió gondolatának mindenki előtt, aki csak a két magyarhon összetartozásától és az európai intézményekhez való közeledéstől várhatta és remélhette a nemzet fennmaradását, boldogulását. Szerencsére már annyira erős volt a szabadság és haladás eszméje, hogy már szokásuk szerint, csak a szászok, legalább egy részük, foglalt ellene állást. Az 1842 február 17-i ülés, midőn a Részek visszacsatolása ellen tiltakozott, egyúttal szerencsétlenségnek jelentette ki a magyar nemzet kettéválasztását a mohácsi csata után. Még a minden ízében mérsékelt 1847-i erdélyi országgyűlés is kimondotta október 5-én, hogy kész kölcsönös alku és egyezkedés útján ismét egyesülni Magyarországgal. Ez volt az önállóságára büszke, jogait és kiváltságait

minden áron fenntartani kívánó történeti Erdély utolsó, de elkésett nyilatkozata.

48. A MAGYARSÁG ÉS A ROMÁNOK

Erdélyben a román annál fontosabb szerepre volt hivatva, mert ahol eddig ki volt zárva az alkotmányból, ő bírta a fej szerinti többséget. Mint már említettük, az utolsó években igen aggasztó tünetei mutatkoztak a román köznép közt terjedő és terjesztett és az úrbéri visszaélések által nagyon is igazolt elégedetlenségnek. Ha az erdélyi ellenzék célt ér és méltányos, kielégítő módon igyekszik könnyíteni a földműves terhein, elejét lehetett volna tenni a nemsokára bekövetkező eseményeknek; de az, mint láttuk, nem történt meg. Az 1846–47-i gyűlésen a kormány által végrehajtott úrbéri törvény alig volt javításnak nevezhető. Miután a jobbágyság javát előmozdíthatta volna, azt megghiúsította, az igaz, az itt számos és szegény nemesek önzése, akik mind több úrbéri földet akartak majorságivá, azaz földesúri tulajdonná tenni. Erdély tehát önálló létének idejét betöltötte anélkül, hogy a legfontosabb és legégetőbb kérdés megoldásában akár egy lépést tett volna meg előre.

A Magyarországgal való unió a magyar elemre nézve erősödést, politikai hatalma biztosítását jelentette; a románságra még üdvösebb lehetett hatása. Az új törvények, amelyeket az 1848 áprilisi törvény hozott, megszüntették a jobbágyságot Erdélyben is, megszűnt a görög nem-egyesült hit el-

nyomása és ezzel megszűnt minden bilincs Erdélyben, ami a románt elnyomottá tette. Minthogy közējük is elhatott a szabadság fuvallata, égető szükséggé vált az unió létesítése, a velejáró intézmények megvalósítása és a románoknak az új és kedvező állapot részére való megnyerése. Ez annál könnyebbnek látszott, mert a nyujtott adomány igen jelentékeny volt és a románságnak éppen nem volt oka sóvár szemmel nézni Havasalföld vagy Moldva felé, ahol a muszka ragadta magához a hatalmat. A márciusi események halatára ugyanis több Párizsban nevelt ifjú, liberális román forradalmat indított meg az orosz beavatkozás ellen, amely azonban gyorsan véget ért és orosz és török beavatkozást idézett elő. Sem az orosz, sem a török uralom nem lehetett valami kecségető és a szláv túlsúly ellen még a magyarhoz való becsületes csatlakozás nyujtotta volna a legerősebb támaszt. A románokat különben, akik oly határozottan foglaltak állást a magyarok ellen, elválasztotta az a törekvés is, hogy függetlenek legyenek a szerb befolyástól és a karlócai érsekségtől.

A Balázsfalván április 30-án tartott ülésen kétezren voltak jelen. Forrón óhajtották az uniót és egy időre még az úrbéri terhek viselésére is készeknek nyilatkoztak, mivelhogy azokon rövid idő alatt ügyis segítenek.

Hogy aztán oly gyorsan és gyökeresen átváltozott a hangulat az unió tekintetében, abban kétségtelenül a szászoknak volt legnagyobb része. A százados erdélyi alkotmány a hármas nemzet közt határozottan a szász nemzetnek kedvezett

leginkább. Saját területükön is kisebbségben voltak és mégis székeikben és városaikban alávetettségben tartották a magyarokat és románokat és gazdasági tekintetben, mint polgárok és földművelők, jobban kihasználták politikai hatalmukat, mint az akármilyen fősvény földesúr. Ezt pedig nem valami dacos magyar bizonyította, hanem a nagy német József császár, aki kötelességének jelentette ki Brukenthal bárónak, a nagy szásznak, nyugalomba helyezését. Az unió és a vele szorosan összefüggő egyenlőség következtében, nemcsak régibb visszaéléseiktől fosztatnak meg, hanem a Béccsel való, mindig híven ápolt és magát kifizető összeköttetéstől is. Régibb időkben, különösen 1790–91-ben is ezt használták fel az unió meghiusítására, most pedig, miután ez nyíltan nem mehetett végbe, annál pedig gyöngébbek, semhogy önálló politikát követhetnének, egyrészt bécsi állandó ügynökeiket, másrészt a románságot használták fel a magyarok megtámadására és ha lehet, az unió megsemmisítésére.

Volt ugyan egy szabadelvű irány is – sok jó szász lelkesedett Széchenyiért –, de a magyarokhoz csak igen kevesen közeledtek és nem is a tekintélyes rész. A vezető férfiak, Szebenben Rosenfeld comes és Glanz, Brassóban Salmen, a régi katonai és polgári bürokrácia fenntartásában látták nemzetiségük üdvét. Midőn a kormányzó, gróf Teleki, május 3-án Szebenben megjelent és az unió szükségét hangoztatta, az volt a válasz, hogy osztrák lobogót tűztek ki. Legkülönb izgatási módjuk, szászoknál, románoknál az, hogy a ma-

gyarok Ausztriától és a császári háztól el akarnak válni és külön köztársasággá akarnak alakulni.

Mint a már a magyarok ellen táborozó szerbeknél, itt is a mélyen gyökerező papi befolyás volt döntő. A Szebenben az önállóan felállított bizottságnál, amelynek Barnucz, Papp Sándor, Laureáni és Mikás voltak előljárói, hasonló irány vált uralkodóvá. Mint román vezér lépett fel báró Nopcsa László volt hunyadmegyei főispán is. Bár a magyarországi románok igen lelkes hazafias felszólítást intéztek erdélyi testvéreikhez: egyesüljenek a magyarokkal a szabadság zászlója alatt, a magyarelleses mozgalom mégis ellenállhatatlan erejűvé vált. Különösen kitűnt ez a május hó 14–16-án Balázsfalván tartott népgyűlésen, ahol 40–50.000-nyire becsült tömeg ütött tábort.

A magyarbarátság szószólói sem hiányoztak ott, de megjelentek Dákorománia apostolai is. Hanem az egész rendesen vezetett ülést a szebeni bizottságnak magyar- és unióellenes lelkülete hatotta át. Ez nemcsak abból tűnt ki, hogy az eloszló népet Ferdinándnak, mint osztrák császárnak és erdélyi nagyfejedelemnek hűségére eskették meg, hanem abból is, hogy követeléseik közé vették azt is, hogy az uniót mindaddig nem tárgyalhatják, míg a román mint törvényes nemzet nem lesz szintén képviselve az országgyűlésen. Óhajaikat küldöttségek útján adják elő a császárnak és az erdélyi diétának. Mindaddig pedig, míg azok teljesítve nincsenek, egy Barnucz elnöklete alatt működő, békeltető bizottság fogja figyelemmel kísérni az ügyeket és fenntartani az érintkezést a néppel.

Minő hazug, lelkiismeretlen izgatás! Az a kívánságuk, hogy őket fogadják be nemzetül. Hiszen már nincs sem első, sem második, sem harmadik nemzet!

A régi erdélyi közélet a három törvényes nemzeten és a négy befogadott valláson alapult. Ha a görög egyesült és nem-egyesült felekezetek a befogadást követelik, míg az alkotmány fennáll, az csak jogosnak és természetesnek tekinthető, mivel politikai jogokat és egyenlőséget csak így élvezhetnek. De az uniónak éppen az a legfontosabb következménye és éppen az tehette volna annyira kívánatosná a románokra nézve, hogy az idejemult kiváltságokat teljesen megszünteti. Hogyan lehet éppen akkor negyedik nemzetté tenni a románt, éppen akkor, amidőn a többi hármat felosztatják?

A jogos követelések az unión belül mind teljesíthetők voltak és az izgatók éppen arra a követelésre helyezték a fősúlyt, és arra irányozták az oly könnyen eltévedhető népnek figyelmét, Szerba Sulucz Sándor, a hazafias uniált püspöknek, Lemény Jánosnak helyettese, egy héttel a balázsfalvi gyűlés után így rajzolta a helyzetet: „Fájdalom, ezen csendes és békés jellemű népnek fiatal, és pedig, mert úgy látszik, a szász nemzet által oly megvesztegetett vezetői voltak, kik a népnek az unió ellen kívánnak irányt adni, annyira, hogy az oláh intelligenciának, mely mintegy 15 egyént kivéve az unió mellett van, alig és nagy aggodalom és küzdés után sikerülhetett az unió elleni szentvet elnyomni és a jó célt megközelíteni, miről a petíció tanuskodik. Éppen azért a magyar nemzetnek mint bölcsességgel párosított nagylelkűsé-

get kell mutatnia. Megnyerheti az oláh népet, ha a kolozsvári országgyűlésen azonnal negyedik nemzetnek befogadja és a robotot megszünteti. Ezzel a magyar nemzet nem vesz, mert az úgymár csak formáság nemcsak az oláh köznépet nyeri meg, hanem a dunai fejedelemségek népeit is, melyből többen is voltak jelen a gyűlésből.“

„Tudom, hogy az oláh nemzetiség ellenében most sok scrupulusok fognak tornyosulni, de ha valaha az efféle scrupulusok károsak voltak, itt bizonyosan még károsabbak lehetnek. Félre azokkal most, minden szentre kérem a nemeslelkű magyart és ezt az egész oláh nemzeti intelligencia ki-puhatolt érzéséből mondom.“

„Ha az oláh, mint nemzet önkéntesen és nem mint megsértett és akarata ellen hajtott nyáj lép be az unióba, meg van védve a boldogító egység alapja és annak a dunai fejedelemségek népe is meg lesz nyerhető.“

Még egy más lépést is meg kell tennie a magyar nemzetnek. „A rosszakarók azt a veszedelmes hírt kívánták erdélyi nemzetem szívében meghonosítani, mintha a magyar nemzet Ő felségétől és az ausztriai háztól elpártolni kívánna. Ezen gyökerében éppoly hamis, mint veszedelmes ideát igyekezzék a magyar nemzet eloszlatni és tántoríthatatlan ragaszkodásáról az ausztriai házhoz nyíltan beszélni és declarálni: mert ezer ördög van, aki ilyen pokoli mesterséggel kívánná a magyar nemzetet gyanusítani.“

Báró Wesselényi Miklós, akihez e sorok intézve voltak, éppen akkor rendelte, mint királyi biztos, a Részek beolvasztását az anyaországba.

Ő mindjárt a márciusi napok után felszólalt, hogy még az unió kimondása előtt szüntessék meg a robotot és a dézsmát Erdélyben, a román nép megnyerése végett és különben is egyike volt azoknak, akik legjobban bírták méltányolni az oláh mozgalom félelmetes jelentőségét. Nem szűnt meg sürgetni a minisztériumot, küldjön ki teljhatalmú biztost.

Tán nem tévedünk, ha a minisztérium és különösen Batthyány miniszterelnök politikájának legfőbb jellemvonását abban látjuk, hogy az szigorúan törvényhez szabott volt. A törvényt egyformán szándékozott fenntartani úgy a felülről, mint az alulról ellene nyilvánuló befolyások ellen. Annak keretén belül azonban mindent kész volt megtenni, ami Magyarországot erősítheti, annak elleneseit pedig lefegyverezheti.

Ily törvényes erősítés volt elsősorban Erdélynek a törvény által (VII. t.-c.) előkészített uniója. A királyi előadásokból, amelyek a gyűlés tanácskozásainak tárgyát kijelölik, jellemző módon kitűnt, minő ellentétes áramlatok küzdenek az udvarnál. Első tárgynak új kancellár választása (a lemondott Jósika Samu helyébe) és új kir. táblai elnök választását tűzték ki, „csak aztán következik az unió, az úrbér, a románok helyzetének javítása és a sajtó“. Márpedig ha életbelép az unió, nincs szükség sem táblai elnökre, sem erdélyi kancellárra, az unió után pedig a többi, valóban nagyfontosságú tárgy fölött már nem az erdélyi, hanem a magyar országgyűlés dönt.

Az unió megvalósítása végett a király május 29-re Kolozsvárra hívta össze az erdélyi diétát.

A gyűlést báró Puchner Antal nyitotta meg magyar nyelven, leírhatatlan lelkesedés közt. Már előbb, az előkészítő nemzeti gyűlésen, kitűnt, hogy a követek legnagyobb része óhajtja az uniót. Kolozsvár tereit és utcáit „Uniót mindenáron!” kiáltó csoportok lepték el. Másnap Wesselényi Miklósnak jutott a megérdemelt tisztség, hogy ő indítványozza az uniót. Beszédét kitörő örömjaj fogadja. A szász követek nevében Roth Ágoston brassói követ az unióhoz áll, a Pragmatica sanctio fenntartásával. A királyi biztos még az ülésben kimondja az egyesülésnek „egyes akarattal elfogadását”. Így szűnt meg Erdély különválása, a nemzet pártharcainak és a török és német uralomnak szomorú emléke. Petőfi költeménye: „Két ország ölelkezése” mutatja, milyen lelkesedést keltett az immár befejezett tény.

Jöhetsz most már, jöhetsz vihar,
Nem rettegjük már haragod!
Két ország eggyé olvadt,
Kétélű kard lett a magyar.
Mely jobbra is vág, balra is vág
És jobbra, balra majd érzik csapását!

Szinte jóslat gyanánt hangzik, hogy a család sors sebet mérhet a magyarra, de már nem halálosat. Voltakép hazánk csak az unió által lett ismét kikerekített földrajzi egésszé és bár a kishazában csak kisebbség a magyarság, bőven pótolja azt a külön állami életben kifejtett érzés mélysége és különösen a harcos székelységnek Magyarországhoz vonása.

49. A ROMÁN FELKELÉS

Mihelyt az államalkotó tényezők, egyrészt a királyság, másrészt a magyar faj és az alkotmány ki nem engesztelhető ellentétbe jutottak, az állam elemeire bomlik szét és az ős állapot, a „bellum omnium contra omnes“ tér vissza. Még borzasztóbb volt az Erdélyben ezt kísérő, vele sokban kapcsolatban álló, de némileg más színezetű katasztrófa. A vallások és nemzetek sokasága már magában véve is alkalmas talaja volt az egyenetlenségnek és a szorosán vett Magyarországnak legfőljebb déli része nyújt ehhez hasonló képet. De itt a nemzetiségi harc egyúttal társadalmi forradalom, az addig elnyomott és kizsarolt román népnek csak a régi rabszolgaháborúkhöz hasonlítható fölkelése. Éppen midőn felszabadítják őket, bizonyítják haragjuk kitörése által, hogy milyen soká és mily nehezen viselték az igát.

A balázsfalvi gyűlés után némileg lecsendesültek a kedélyek, az unió törvényre vált és végre is hajtották. A románok Bécsben nem nyerték a remélt támogatást és kívánságaikkal a magyar kormányhoz utasították őket. Hanem azért a román bizottság tovább is tanácskozott, összekötésben a szászokkal és ezek révén az osztrák tábornokokkal, akik csak kénytelen, kelletlen hódoltak a magyar kormánynak, magyar részről pedig nem történt semmi a veszély elhárítására. Ennek két módja lehetett volna: vagy a magyar lakosság és a székelység felfegyverkezése és az izgatók elfogatása, mielőtt még nagyobb bajt okozhatnak, vagy pedig az úrbér megváltásának gyors

végrehajtása, ami kiengesztelheti a jobbgyságot volt urával. Ehhez azonban sem a magyar kormánynak, amely különben sem volt eléggé tájékozva Erdély ügyeiben, sem az erdélyi kormányzásának, amely természetesen a földesurakhoz szitott, de a katonasággal sem akart szakítani, sem a kiküldött királyi biztosnak, aki azt mondta, hogy alig lehet annyi zavar közt célhoz jutni, nem volt elég önbizalma. Hiába mennydörgött Wesselényi egész nyáron át a közel veszélyről, a pusztulásról, amely a magyar nemesiséget a galíciai lengyelnek sorsára juttatja, a fajharcról, amelynek csak úgy lehet elejét venni, hogy, mint a lengyel nemesség: kivándorol, nem történt semmi olyan intézkedés, amely csak legkevésbé is arányban állott volna a helyzet nehézségeivel. A követek résztvettek a pesti országgyűlésen, a katonai és polgári kormány közt nem volt nyílt összeütközés, a románok, kivéve néhány régtől fogva nyugtalan kerületben, mint Topánfalván, szintén nem igen mozogtak.

Szeptember elején Erdélyben is nyilvános lett a katonaság összejátszása a román elégiületlenekkel. Urban ezredes a császár hűségére kezdte esketni a naszódi románokat, szintúgy járt el a katonaság Hunyadban is. Bár az illetők eljárásukat természetesen tüntették fel a megyei hatóságoknak, a vész közeledése felől már senkinek sem lehetett kétsége. Nem lehetett feledni, hogy Hóra nagy támadása 1784-ben szintén a románoknak a katonai hatóságokhoz való behódolásával vette kezdetét. Akkor azonban a katonaság legalább

nyíltan nem támogatta őket, bár elnézése és ké-sése által nagy felelősség terhelte.

Szintén a katonaság pártfogása alatt tartották meg a második balázsfalvi nagygyűlést, amely az összes román nép nevében tiltakozott az unió és a magyar minisztérium ellen, az osztrák alkotmányt ismeri el Erdélyre nézve és addig is, míg helyreáll a rend, egy minden nemzetiségből, népszám szerint, alakított kormány által kívánta igazgattatni Erdélyt. Ez a kormány a bécsi utasítások alapján járjon el. Itt is szoros kapcsolatban jelenik meg a magyarországelles nemzetiségi mozgalom az osztrák öszszbirodalom felállításának eszméjével. Mindjárt elhatározták a szervezkedést is, amely legalább névleg a római hagyományhoz fűződött.

Az országot praefecturákra osztották, minden tíz helység élére tribunust állítottak. Szoros kapcsolatba léptek a szászokkal és havasalföldi vérrokonaikkal és a nemzeti bizottságot újra megerősítették. A praefectusok és tribunusok többnyire a papokból, ügyvédekből, vagy boldogulni nem bíró ügyvédekből és kisebb hivatalnokokból kerültek elő. Közülük szomorú jelentőségre jutottak Axente Szevér, Mikás Ferenc és Jancu Ábrahám, a „havasok királya“.

Ugyanezen időben a szeptember 11-i gyűlés után a szász követek hazatértek a pesti országgyűlésről, azt hozván okul, hogy az a *pragmatica sanctio*t megsértette. Hazatért az ügyes, tanult Saguna András görög nem-egyesült püspök is, kinek aztán legnagyobb része volt a román nemzetiségnek a császári sereghez vonásában. De nem

szabad azért megfélekedezni arról sem, hogy Saguna mindenkép azon volt, hogy Széchenyi minden teljes hatalommal Erdélybe.

Mihelyt Bécsben, Batthyány lemondása után, nyíltan felléptek az országgyűlés ellen és Jellasicsot nevezték ki királyi biztosnak (október 3-án), Erdélyben kitört a román lázadás. Október 10-től kezdve a felfegyverzett és az osztrák tisztektől „pazsurával“ (passzussal) ellátott román parasztság kegyetlen dúlást vitt véghez a földesurak és általában a magyarság ellen. Nem képzelhető el az az embertelenség, mit a többnyire védtelen és elszórt kastélyokban és udvarházakban el ne követtek volna, nem kímélve sem aggokat, sem nőket, sem gyermekeket. Különösen borzasztó volt a Zalatnán október 23-án és 24-én véghezvitt vérfürdő, attól még az osztrák tisztak is elszörnyedtek. A magyarság kiirtását, a birtokok felosztását vették munkába, amit el nem raboltak, azt elpusztították és felgyújtották. Most, még két emberöltő után is, gyászos emléekben tartják a „rómaiak“ barbárságát, amelynek meggátlására mit sem tett a császári katonaság. Ahol pedig katonák vagy nemeztörök találkoztak a lázadókkal, ott ezek, bár nagy számmal voltak, az első rohamra megszaladtak, hogy újra előtörve, tovább raboljanak. Minthogy a „magyar“ megyékben is, ahol a románság számosabb a magyarnál, magukra hagyatva teljesen elvéreztek volna, a magyarság sorsa a székelységtől, ettől az erős katonai fajtól függött. A székelység, amely nagyrészt határerődökbe volt beosztva (Mádéfalva), eleinte nem igen avatkozott be, sőt még a szerbek ellen küz-

dött székely ezred sem igen tett ki magáért. A katonai hatóságokra való tekintettel a kormány nem sietett nemzeti háborút hirdetni és felfegyverezni a készen álló erőt. Csak a szeptemberi balászfalvi gyűlés után hívta össze Berzeviczy László kormánybiztos az összes székelységet népgyűlésre, Agyagfalvára, Udvarhelyszékben, nemzetük régi tanácskozó- és táborhelyére október 16-ára. Noha a katonai hatóságok mindent megtettek az ezredek visszatartására, a távoli, a többi világtól csaknem elzárt Csíkből és Háromszékből is tömegesen jött a huszárság és gyalogság papjainak és tisztjeinek vezetése alatt. A jelenlevők számát, tán némi túlzással, 60.000-re becsülték; fele fel volt már fegyverezve, hogy régi szokás szerint azonnal a harctérre indulhasson. A gyűlés legnagyobb rendben folyt le gróf Mikó Imre választott elnök vezetése alatt. Esküt tesznek az alkotmányra és ezt követelik a többi népfajtól is, a szászokat és oláhokat intik, maradjanak nyugton, különben mint ellenséggel bánnak velük. A székely nemzet törvénytelen katonáskodása megszűnik és ahelyett csak nemzetőrségi szolgálatot végez; a nemzet ezentúl csak a magyar minisztériumtól függ és nem a katonai hatóságoktól. Vezérül Zsombory ezredest jelölik, akinek vezetése alatt az egész székelység honvédsereggé alakul. Erre a fellépésre annál inkább volt szükség, mert Puchner, aki október 9-én, hogy az oláhok ellen ne kelljen fellépnie, Vay kir. biztosnak azt írta, hogy gyengélkedése miatt lemond a főparancsnokságról, október 18-án már nyíltan szembeszállott a magyar kormánnyal és magára

vállalta az országnak katonai és polgári kormányát.

Javában folyt az oláhok fegyverkezése: a bizottság 195.000-nyi népfelkelőt helyezett kilátásba. A várak: Gyulafehérvár és Déva biztosítva, a szász városok erős őrségekkel, Marosvásárhelyt, a székelyek főhelyét, éppen az agyagfalvi gyűlés idejében rakták meg császári katonasággal.

Ekkora ellenséggel szemben a magyar kormány is nagyobb erőt fejt ki és a székely és magyar lakosság október vége felé már kedvezőbb változást idéz elő a harctéren, az oláhokat szétverik, Urban csapatját is Szászrégennél. Hanem a székely lelkesedés nem volt tartós, a tisztek, mióta tudták, hogy Puchner elszakadt, nem voltak már megbízhatók és ez visszahatott az egész hadinépre. Már november 2-án írta Kossuth: „ha Szászrégent nem éri Szodoma és Gomorra sorsa, nincs igazság a földön“.

Abban a szörnyű zűrzavarban, amelyet a bécsi forradalom előidézett, vége volt minden tervezésnek; egyik bonyodalom követi a másikat és a mi legdöntőbb, magának Ferdinánd királynak törvényeken alapuló akarata is kétségessé vált. Kossuth termékeny elméje új és biztos alapot keresett Magyarországnak és az egész monarchia újabb megszilárdítására. Így szólt:

„Ami az austriai ministeriumnak pénz- és hadügyre sóvárgását illeti, e részben erős meggyőződésem az, hogy inkább halál, mint a legkisebb engedély. Sőt miután nyíltan látjuk a reakcionális

törekvést, önállóságunkat minden áron biztosítanunk kell.

Mi nemzetünk minden viszonyairól felelősek vagyunk királyunknak és nemzetünknek. Mi pedig bizony az austriai ministerium külpolitikájáról e felelősséget nem viselhetjük.

Segítsen e bajon a törvényhozás. Segítsen annyival is inkább, mert már az austriai ministerium külpolitikájáról is a birodalmi ministeriuméhoz köteles alkalmazni. Mi pedig ha Bécestől nem, bizony Frankfurttól (ahol a német birodalom gyűlése összeült) nem függhetünk.

Én tehát a jelen törvényhozás feladataihoz számítom: akként intézkedni, hogy internacionális viszonyainkban a magyar érdekek felett saját követeink és ügyképviselőink által örködhessünk.

Végezetül:

Az országgyűlés küldöttsége Innsbruckba megyen, megvinni őfelségének hűségünket és kérni Bécsbe jövetelét.

Én azt gondolom, ez több mint kérelem, melynek teljesítése kegyelemtől függ; ez oly kérelem, melynek teljesítése törvényszerű jogainkhoz tartozik.

Istent hozom bizonyosággul, én azoknak sorában állok, kik ő felsége magyar királyi trónusának sérthetlenségeért életüket készek feláldozni.

De a körülmények olyanok, hogy ő felsége királyi székének sérthetetlen megtartása végett a király segedelmére, részre munkálására szükségünk van. Más segedelmet nem kérünk, mint azt,

hogy köztünk legyen, hű népe fölött Budáról uralkodjék. Ennyit csak megkívánhatunk.

Innsbruckból (hová a király menekült) nem lehet országotlni. Bécs Frankfurttól függ – egy ily alárendelt trón nem lehet urunk, királyunk hatalmának centruma.

Urunk királyunk csak Budán teljesen souverain.

Mi nem kacérkodunk az austriai pénz- és hadügytárcákkal, de ha az austriai ministerium azt mondja, hogy ezeknek a magyar tárcákkal egy kézben kell lenni – nem kellene csodálkozni, valakinek eszébe jutna – tehát Budán. Mert Magyarország legnagyobb urunk országai közt; a magyar koronának vannak jogai is, ott van Galicia, ott van Dalmácia, s mi tudnánk a visszacsatolásnak olyan formáját, mely a nemzetiségeket, nemzetiségek és nemzeti kormányuk iránt tökéletesen megnyugtatná – és akkor talán a horvátok iránt is eszünkbe jutna, nem az egység, hanem a szövetség alapjára lépni. És leszen urunknak királyunknak két birodalma. Egyik, hol teljesen souverain s melynek központja Buda; másik, melyben Frankfurttól függ, s ennek központja Bécs. Galicia, Dalmatia nem tartozik, nem is tartozott soha a német birodalomhoz: nincs érdekében ahhoz tartozni. Bécsnek ellenben érdekében áll. Bécsnek a birodalom egységéhez kell gravitálni.

Ime, letevének körrajzát urunk, királyunk hatalma biztosságának; le az austriai ház kétféle rendeltetésének. Nyiltan szólánk, mert királyok s népek végzete a népek kebelében oldatik meg. De adj isten, hogy hűségem ott is megértessék.

A magyar nemzet királysági érzelmű. A magyar nemzetnek tehát Budán királyra van szüksége, joga van, hogy királya Budán legyen.

Hozza isten körünkbe ő felségét.

De ő felségének és családjának a magyar királyi széket biztosítani kell. Jöjjön, s biztosítva lesz. Ha ez nem történhetnék, és a legitimitás biztosítására még egy módot ismerek. Eszembe jut, hogy ő felsége is volt ifjabb koronázott király, még atyja életében. Ezen eset többször fordult elő históriánkban. Miért ne most is? A magyar nemzet szereti ama kedves herceget, *Ferenc Józsefet*, kire születésénél fogva a trón magas hivatása vár, fiok iránti szeretetében sem fenséges atyja, sem fenséges anyja bizonyára nem akarnak hátrább állani e nemzetnél.

A magyarok istene hozza körünkbe urunkat, királyunkat, de ha ez nem történhetnék, adjon nekünk ő felsége, királyi tekintélyének legkisebb csorbítása nélkül, adjon fenséges Ferenc Károly főherceg atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal, Ferenc Józsefben, Budán egy ifjabb királyt.

E nemzet, mint győzhetetlen óriás fogja védeni a poklok ellen is.

És az osztrák ház jövődjé biztosítva lesz.

De a magyar Budán akarja tisztelni királyát.

Kossuth.

(1848 július 30-án.)